

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**ENDÜLÜS'TEKİ BİR ARADA YAŞAMA TECRÜBESİ ÜZERİNE BATILI
TARTIŞMALAR (DARÍO FERNÁNDEZ MORERA VE MARÍA ROSA
MENOCA ÖRNEKLERİ)**

Yüksek Lisans Tezi

Dilruba Beyza TANRIKULU

Ankara, 2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**ENDÜLÜS'TEKİ BİR ARADA YAŞAMA TECRÜBESİ ÜZERİNE BATILI
TARTIŞMALAR (DARÍO FERNÁNDEZ MORERA VE MARÍA ROSA
MENOCA ÖRNEKLERİ)**

Yüksek Lisans Tezi

Dilruba Beyza TANRIKULU

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Merve ÇINAR

Ankara, 2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**ENDÜLÜS’TEKİ BİR ARADA YAŞAMA TECRÜBESİ ÜZERİNE BATILI
TARTIŞMALAR (DARÍO FERNÁNDEZ MORERA VE MARÍA ROSA
MENOCA ÖRNEKLERİ)**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Merve ÇINAR

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Tez Jürisi Üyeleri

İmza

1- Dr. Öğrt. Üyesi Fatma Merve ÇINAR

.....

2- Prof. Dr. Halide ASLAN

.....

3- Dr. Öğrt. Üyesi Özlem Züleyha KURAN

.....

Tez Savunma Tarihi

02.12.2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Merve ÇINAR danışmanlığında hazırladığım **Endülüs'teki Bir Arada Yaşama Tecrübesi Üzerine Batılı Tartışmalar (Darío Fernández Morera Ve María Rosa Menocal Örnekleri) (Ankara, 2025)"** adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

26.12.2025

Dilruba Beyza TANRIKULU

ÖN SÖZ

Müslümanların İspanya’da hâkimiyet kurdukları miladi 711-1492 yıllarını kapsayan dönem, temelde Yahudiler ve Hristiyanlar olmak üzere barındırdığı farklı dini ve etnik unsurlarla dünya tarihinde önemli bir zaman aralığını kapsamaktadır. Müslümanlar yeni adıyla Endülüs’te, mevcut çeşitli gruplarla toplumun hemen her alanında bir arada ve bir düzen içinde yaşamışlardır. Bu tarihi gerçeğin Batılı araştırmacı ve yazarlarca ele alınmasında farklılıklar görülmüştür. Bir grup oryantalist, Endülüs’ün Müslümanlar hâkimiyetinde yaşadığı dönemin Müslümanlardan kaynaklanan bir kargaşa ve çatışma dönemi olduğunu öne sürerek Müslümanların İspanya’daki Hristiyan ve Yahudi gruplarla bir arada yaşadığı fikrinin bir mitten ibaret olduğunu söylemiştir. Diğer bir grup ise *convivencia* olarak adlandırılan birlikte yaşama fikrini kabul etmiş ve bunun üzerine eserler kaleme almışlardır. *Convivencia* fikrine karşı çıkanlar arasında yer alan Darío Fernández-Morera’nın *The Myth of the Andalusian Paradise* adlı eserinin ve kabul edenler arasında yer alan María Rosa Menocal’ın *The Ornament of the World* adlı eserinin incelenmesi çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümünde, çalışmanın amacı, konusu ve Endülüs medeniyetinin İslam tarihindeki yeri ele alınmıştır. Birinci bölümde Darío Fernández-Morera’nın hayatı, *The Myth of the Andalusian Paradise* adlı eserinde Endülüs’te birlikte yaşama tecrübesine, yönetim ve dinî hoşgörüyeye bakışı incelenmiştir. İkinci bölümde ise, María Rosa Menocal’ın hayatı, *The Ornament of the World* adlı eserinde Endülüs’te bir arada yaşama tecrübesi, yönetim ve dinî hoşgörünün ele alınışı tahlil edilmiştir. Tez çalışmasında, iki bölümün mukayeseli analiz yapıldığı üçüncü bölüm, sonuç kısmı, kaynakça ve özet başlıklarına yer verilmiştir.

Rahmân ve Rahîm olan Allâh'a hamd ile, Rasûlü'ne salât ve selâm ile..

Hayatımın her aşamasında olduğu gibi tez çalışması boyunca da maddi ve manevi her türlü destekleriyle hep yanımda olan ilk öğretmenlerim ve en kıymetli hazinelerim olan Anneme, Babama ve Kardeşlerime muhabbetle teşekkürlerimi arz ederim.

“Rabbim! Nasıl onlar beni küçüklüğümde şefkat ve sevgiyle terbiye edip yetiştirdilerse, Sen de onlara öyle merhamet eyle.”

Tez çalışması boyunca cömertçe her türlü ilmî destekleriyle bize rehberlik eden kıymetli hocalarım Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR'e, Doç. Dr. Nurullah YAZAR'a, Dr. Öğr. Üyesi Fatma Merve ÇINAR'a, Prof. Dr. Halide ASLAN'a, Dr. Öğr. Üyesi Özlem Züleyha KURAN'a, lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca ilim yolunda bizleri aydınlatan tüm fakülte hocalarıma, şu an durduğum basamağa ulaşmamda ilk öğretimim, orta öğretimim ve lise öğretimim boyunca üzerimde emeği geçen tüm hocalarıma en kalbî şükranlarımı ve hürmetlerimi arz ederim.

Tez çalışmasının ülkeme, ilme ve insanlığa katkı sunması temennisiyle..

Dilruba Beyza TANRIKULU

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı.....	2
3. Araştırmanın Yöntemi	2
4. Araştırmanın Kaynakları ve Sınırlılıkları	2
5. Araştırmanın Temel Kavramları	3
6. Araştırmanın İçeriği.....	6
7. Endülüs Siyasi İctimâî Tarihçe	6
1. BÖLÜM MARÍA ROSA MENOCA VE <i>THE ORNAMENT OF THE WORLD</i> ADLI ESERİ BAĞLAMINDA ENDÜLÜS’TE BİR ARADA YAŞAMA TECRÜBESİ.....	28
1.1. María Rosa Menocal’ın Hayatı ve Eserleri	28
1.2. <i>The Ornament of the World</i> ’de Bir Arada Yaşama Tecrübesi	29
1.3. <i>The Ornament of the World</i> ’de Yönetim ve Dinî Hoşgörü.....	42
2. BÖLÜM DARÍO FERNÁNDEZ-MORERA VE <i>THE MYTH OF THE</i> <i>ANDALUSIAN PARADISE</i> ADLI ESERİ BAĞLAMINDA ENDÜLÜS’TE BİR ARADA YAŞAMA TECRÜBESİ	14
2.1. Darío Fernández-Morera’nın Hayatı ve Eserleri	14
2.2. <i>The Myth of the Andalusian Paradise</i> ’da Bir Arada Yaşama Tecrübesi... 15	

2.3. <i>The Myth of the Andalusian Paradise</i> 'da Yönetim ve Dinî Hoşgörü	21
3. BÖLÜM MARÍA ROSA MENOCA VE DARÍO FERNÁNDEZ-MORERA'DA ENDÜLÜS'TE BİR ARADA YAŞAMA ALGISI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME	48
SONUÇ	60
KAYNAKÇA.....	63
ÖZET	69
ABSTRACT	70

GİRİŞ

Tarih boyunca birçok kültür birbiriyle iletişim ve etkileşim içinde olmuş, kısa süreli veya uzun süreli uygarlıkların oluşmasını sağlamışlardır. Bu örneklerden biri de Endülüs Medeniyeti'dir. 711-1492 yılları arasında Müslüman hâkimiyeti altındaki İspanya topraklarında, Müslümanlarla birlikte Yahudiler ve Hristiyanlar bir arada yaşamışlardır. Endülüs'te yönetim, sanat, mimari, müzik, bilim ve sosyal yaşam bünyesinde barındırdığı çeşitli etnik ve dinî unsurların dayanışması sonucunda adından söz ettirecek bir gelişme göstererek özgün bir medeniyet inşa edilmiştir.

1. Araştırmanın Konusu

Endülüs'ün fethinden sonra Müslümanlar, bölgede çoğunluğu oluşturan Hristiyanlar ve Yahudilerle birlikte yaşamaya başlamışlardır. Zamanla sağlanan hoşgörü ve güvenli ortam ve içtimai hayattaki etkileşim, Batılı oryantalistlerce bir arada yaşama anlamında *coexistence* ve *convivencia* ifadeleriyle tavsif edilmiş ve birçok akademisyen, tarihçi tarafından işlenmiştir.

Endülüs'te Müslüman, Hristiyan ve Yahudi unsurların birlikte yaşadığı olgusunu kabul eden araştırmacıların yanında, bir arada yaşama gerçeğini kabul etmeyenler de mevcut olmuştur. Karşıt söylemler Müslümanların İspanya'daki varlıklarının başlangıcı olan 8. asırdan itibaren din adamları, tarihçiler ve entelektüeller tarafından süregelmiş ve modern dönemde de sesini yükseltmiştir.

Endülüs'te *convivencia* fikrinin bir mit olduğunu öne süren yazarlardan Darío Fernández-Morera'nın *The Myth of the Andalusian Paradise* adlı eseri ve Endülüs'te Müslüman hâkimiyetinin olduğu dönemde bir arada yaşama tecrübesinin varlığına dikkat çeken María Rosa Menocal'ın *The Ornament of the World* de bahsi geçen çalışmalardandır.

Darío Fernández-Morera bu tecrübeyi bir mit olduğunu iddia ederek *The Myth of the Andalusian Paradise* adlı eserinde bu iddiasını açıklamaya çalışmıştır. María Rosa Menocal de bu tecrübeyi kabul etmiş ve *The Ornament of the World* adlı eserinde bunu incelemiştir. Tez çalışmasında, eserlerinde bu iki karşıt fikri konu alan yazarların eserleri incelenmiştir.

2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Endülüs'te bir arada yaşama tecrübesi üzerine yapılan Batılı araştırmalarda *convivencia* tecrübesinin bir mit olup olmadığına dair ortaya koyulan görüşlerin önde gelen temsilcilerinden Darío Fernández-Morera'nın *The Myth of the Andalusian Paradise* adlı eseri ve María Rosa Menocal'ın *The Ornament of the World* adlı eseri üzerinden tarihî olguların yorumlanmasında yazarların bakış açılarının mahiyetinin ve Endülüs tecrübesini nasıl ve niçin ele alındıklarının tahlil edilmesidir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, deskriptif yönetime başvurulmuş olup nitel araştırma metotlarından faydalanılmıştır. Araştırma kapsamında ele alınan her bir eser evvela kendi içinde incelenmiş ardından mukayeseli bir şekilde tahlil edilmiş, Batılı yazarların iddialarının tarihsel gerçeklikle örtüşüp örtüşmediği temel İslam kaynaklarına başvurularak değerlendirilmiştir.

4. Araştırmanın Kaynakları ve Sınırlılıkları

Tez çalışması araştırma konusuna dair kaynaklar üzerine bina edilmiştir. Tezde incelenen eserler Endülüs'te bir arada yaşama tecrübesine dair geliştirilen iki karşıt söylemi konu alan ve muayyen bir iddiayı savunma gayesi güden metinlerdir. Araştırmada bu iki farklı akımı ve birbirlerine karşı ürettikleri argümanları anlamak için, yaklaşımın temsilcilerinin adı geçen eserleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tez çalışmasının temel iki örnekleme olan *The Myth of the Andalusian Paradise* ve *The Ornament of the World* adlı eserlerin, kurgu, üslup ve içerik itibariyle farklı nitelikte olmaları araştırmanın temel sınırlılığını oluşturmaktadır. Mevzubahis farklılıkların sebep olduğu zorluğu aşmak ve yerinde bir mukayese yapabilmek adına tez çalışmasında her iki eserin iddialarını kapsayacak müşterek başlıklar oluşturulmaya gayret edilmiş ve değerlendirme süreci bu düzlemde ilerlemiştir.

5. Araştırmanın Temel Kavramları

Amerikalı siyaset bilimci Samuel Phillips Huntington (ö. 2008) 1993'te yayınlanan "Medeniyetler Çatışması" adlı makalesinde¹ Soğuk Savaş sonrası dünya politikasının nasıl olabileceğine dair savı ortaya koymuştur. Huntington, savında Amerikalı siyaset bilimci Francis Fukuyama (ö. 1952), Amerikalı tarihçi Bernard Lewis (ö. 2018) gibi isimlerin medeniyetlerin kimlik ve kültür tanımlamasından etkilenerek savını bu merkezden inşa etmiştir. Buna göre, savaş sonrası ortaya çıkacak yeni dünya düzeninde küresel çatışma ekonomik ve ideolojik değil kültürel kaynaklı olacak ve farklı uluslar arasında gerçekleşecektir. Bu kültürel çatışma geleceğin dünya politikasında belirleyici dinamik olacaktır. Çatışma belli başlı devletler arasında ve temelde İslam ve Batı ekseninde gruplanacaktır. Filistin asıllı bilim adamı Edward Said (ö. 2003) ise bu çatışmanın, kültürlerin unsurlarının çeşitliliğinin görmezden gelinerek farklı ve öznel bu yapıların belirli din ya da kültür gibi mahdut bir fikir üzerinden genelleme yapılarak ortaya koyulduğunu ifade etmiştir.²

Huntington'nun tezinde olduğu gibi çatışmayı İslam ve Batı ekseninde değerlendiren tezlerde yeterli ve geçerli kanıt gösterilemediğinden bir kaçış olarak doğrudan ya da dolaylı olarak 11 Eylül olayları delil olarak sunulmaktadır. İnşa edilen paradigmanın

¹ Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations," *Foreign Affairs* 72:3 (1993), s.22-49.

² Edward W. Said, "The Clash of Ignorance," <https://www.thenation.com/article/archive/clash-ignorance/> (28.11.2025).

tarafları kendileri yani Batı ve karşısında da İslam yer almaktadır. Taraflar tanımlanırken Batı kimliğiyle alakalı net bir duruş ortaya koyulmazken, söz konusu olaya sebebiyet veren bir grup üzerinden İslam dininin genel bakış açısı, tarihi ve bütün mensupları hakkında menfi anlamda genelleme hatasıyla bir tanımlama ortaya koyulmaktadır.

Medeniyetler çatışması tezini ele alan Edward Said ise bu konuya bir eleştiri getirmekte ve iyi olan Batı ve karşısına düşman olarak koyulan İslam ile oluşturulmaya çalışılan algının Müslümanlara karşı korkunun tezahürü olduğunu ifade etmektedir. 7. yüzyılda başlayan batı Akdeniz rotasındaki İslam fetihleri, Müslümanları ilerleyen yüzyıllar boyunca Avrupa'nın tam merkezinde hem fizîken ve hem de medeniyet anlamında belirleyici bir konuma ulaştırmıştır. Bu gerçek, her ne kadar inkar ve karalama propagandası yapılsa da, akımın önde gelen meşhurlarından İtalyan edebiyatçı Dante Alighieri'nin (1321) *İlâhi Komedyâ – Cehennem*'inde İslam'ın, özelde de Hz. Peygamber'in baş role alınmasında, Belçikalı şarkiyatçı Henri Pirenne'nin (1863-1935) *Hz. Muhammed ve Charlmagne* adlı eserinde olduğu gibi görmezden gelme çabasının ters etkisi olarak da kendini açıkça göstermektedir. Bu minvalde ortaya koyulan eserler, ya İslam'ın Avrupa'ya müsbet anlamda bir etkisinin olmadığını, ya Müslümanların hazıra konduklarını yahut da Müslüman fetihlerinin genel çapta bir tahrip hareketi olduğundan bahsetmektedir. Fakat fikirler öne sürülürken sunulan argümanlarda, varlıklarının kısa bir zaman aralığını kapladığına Müslümanların hayli geniş bir zaman aralığındaki fillerinden misaller verilmektedir. Müslümanların inşa ettikleri medeniyetin her alandaki düzen ve sistemlerinin inkârı yapılırken de kanıt olarak bu düzen ve sistemden örneklemeler getirilmektedir.

Medeniyetler çatışması olarak modern dönemde anılan söz konusu tartışmanın bidayeti daha da önceye dayanmaktadır. Müslümanların Avrupa'daki varlıkları Endülüs medeniyetiyle birlikte başlamıştır. İspanya'ya ulaşan Müslümanlar sekizinci asrın başlarında bölgeyi fethetmişler, burada Hristiyan ve Yahudilerden oluşan halk ile bir

arada yaşamış ve bu halklara yöneticilik yapmışlardır. Müslümanların Endülüs'te özgün medeniyet inşasında Hristiyanların ve Yahudilerin, kendilerinin de kabul edip tarihlerinde yer verdikleri büyük çapta katkıları olmuştur. Claudio Sanchez-Albornoz (ö. 1984) bu konuda menfi temayülün baskın örneklerinden olarak Müslüman aleyhtarlığı yapmış ve bir arada yaşama tecrübesini kabul etmemiştir³. Aynı asırda İspanyol tarihçi Americo Castro (ö. 1972) Müslümanların, Hristiyanların ve Yahudilerin birlikte yaşadıkları gerçeğini savunmuş ve birlikte yaşama anlamındaki İspanyolca *convivencia* ifadesiyle terimleştirmiştir.⁴ Endülüs'teki bir arada yaşama tecrübesini ifade eden *convivencia* teriminin yanında, Endülüs'ü de içine alan daha geniş bir tarih ve coğrafyayı ihtiva eden *coexistence* tabiri de kullanılmaktadır.

İspanya'nın kimlik arayışlarında bir bakış açısı sonucu doğan medeniyetler çatışması zaman içinde bahsi geçen mefhumlar ve tanımlamalar etrafında cereyan etmiş, tarihçi, akademisyen olan ya da olmayan kişi veya gruplar tarafından karşıt iki taraf üzerine tartışmalar geliştirilmiştir. Bu hususta, Endülüs özelinde hayli çalışma yapılmış ve yapılmaktadır. Genel anlamda Endülüs'te birarada yaşama tecrübesini kabul edenler ve etmeyenler olarak ittifak edilmekte, her iki cephe de ifrat, tefrit ve vasat derecede olanlar yer almaktadır.

Endülüs'te üç semavi dinin mensuplarının Müslümanların hâkimiyetleri altında bir arada yaşadığını kabul etmeyen cenahın modern dönemdeki meşhur temsilcilerinden biri İspanyol yazar Darío Fernández-Morera'dır. Yazar *The Myth of the Andalusian Paradise* adlı eserinde karşıt görüşlü fikirlerine yer vermiştir. Bu savı kabul eden grubun temsilcilerinden biri de *The Ornament of the World* adlı eseriyle İspanyol yazar María

³Claudio Sanchez-Albornoz, *Spain: A Historical Enigma* Madrid: Fundación Universitaria Española, 1975.

⁴Americo Castro, *España en su Historia; Cristianos, Moros y Judíos* Buenos Aries: Editorial Losada S.A., 1948.

Rosa Menocal'dir. Tez çalışmasında bu iki eserin bahsi geçen tartışmalar zemininde Endülüs'te bir arada yaşama tecrübesi hakkında öne sürdükleri analiz edilmektedir.

6. Araştırmanın İçeriği

Tez çalışmasında, Endülüs'te birarada yaşama tecrübesi üzerine Batılı tartışmalar Darío Fernández-Morera'nın *The Myth of the Andalusian Paradise* ve María Rosa Menocal'ın *The Ornament of the World* adlı eserleri üzerinden incelenecektir.

İlk bölümde Darío Fernández-Morera'nın hayatı ve eserleri, *The Myth of the Andalusian Paradise* adlı eserinde Endülüs'te bir arada yaşama tecrübesine bakışı, İber Yarımadası'nda İslamiyet'in intişarını ele alışı, Endülüs'te etnik ve dinî yapılar arasındaki ilişkiler, yönetim ve dinî hoşgörü yazarın kullandığı ifadeler üzerinden tetkik edilmektedir.

İkinci bölümde Maria Rosa Menocal'ın *The Ornament of the World* adlı eserinde yazarın İber Yarımadası'nda İslam'ın yayılışı ile bir arada yaşama tecrübesine bakışı, Endülüs'te etnik ve dinî yapılar arasındaki ilişkilere yaklaşımı ve yorumlarını ifade ederken kullandığı kavramlar, Endülüs'te yönetim ve dinî hoşgörü incelenmektedir.

Üçüncü bölümde ise çalışmaya konu olan iki yazarın Endülüs algılarının mukayeseli tahliline, Endülüs'te birarada yaşama tecrübesinin kültür, yönetim ve dinî hoşgörü cephesinden mahiyetine yer verilmektedir.

7. Endülüs Sosyal ve Siyasi Tarihçe

Endülüs'te bir arada yaşama tecrübesinin farklı iki cepheden değerlendirildiği eserlerin incelenmesine geçmeden önce Endülüs'ün sosyal ve siyasi yapısına dair bir tarihçeye yer verilmesi konunun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

Müslümanlar, tevhid inancını, adaleti, hak ve hürriyeti, ilmi, liyakati, nizamı, fazilet ve insan şahsiyetini korumak ve yüceltmek mefkûresiyle gerçekleştirdikleri fetih

hareketlerinin bir dalgası olarak Kuzey Afrika'ya yönelmişler, 711 yılında Cebelitarık Boğazı'nı aşarak İspanya'ya ulaşmışlardır. Yerel halkın dinî ve etnik olarak çeşitlilik gösterdiği bölgede Hristiyanlık, Yahudilik, Arianizm inancını benimseyen Vandal, Berberî, İspanyol gibi kimliklerin mevcut olduğu görülmektedir. Yönetimde Romalılara üstün gelen Vizigotlar vardı. Yerli halk Romalıların hâkimiyeti altında oldukları dönemde Katolik Hristiyanlığı benimsemişlerdi. Yönetime gelen ve Hz. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğuna inanmayan Hristiyan Arian inancını benimseyen Vizigotlar halkın ve din adamlarının baskılarıyla karşılaşınca Katolik inancına geçtiler. Din adamlarının da yönetimde söz hakkı edinmesiyle teokratik yönetim egemen oldu. İspanya'da toplumsal yapıda bir sınıflaşma mevcuttu. Yönetici ve din adamları üst tabakada ve imtiyazlı, bir grup meslek erbâbı orta tabakada ve köle ve fakirler ise temel haklardan mahrum ve sınıfın en alt tabakasındaydılar.⁵

Müslüman fethi öncesi İspanya'da halk, bilhassa da alt tabaka olarak görülenler, toplumda bir yer edinmemenin, özgürlüklerinin ellerinden alınması ve ekonomik olarak tamamen üst tabakadakilere bağımlı hâle getirilmiş olmanın neticesinde yöneticilere karşı tepkiliydi. Yönetimde ise veliahtlar arasındaki taht kavgalarından dolayı çatallanmalar baş göstermişti. İspanya, idari, toplumsal, ekonomik ve dinî açıdan bir kargaşanın içindeydi.⁶

Müslüman fatihler, İber Yarımadası'na ulaştıklarında hem yönetici ve hem de halk tabakasından destek ve yardımlarla İspanya'yı fethettiler. Zorluğa ve temel hak ve hürriyetlerinin ellerinden alınmasına, kargaşa içinde yaşamaya maruz kalan halk ve yönetici kesimin Müslümanlardan yardım istemesi ve fetih hareketine madden ve manen destek vermelerinin yanı sıra Şam Emevî Devleti İfrikiye-Mağrib valisi Abdulaziz b.

⁵ Kemal, Beydilli, "İspanya", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.23, s.162-170.

⁶ Kemal, Beydilli, "İspanya", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.23, s.162-170.

Musa b. Nusayr (ö. 98/717), idareci Tudmir (İsp. Teodomiro) (ö. 125/743) ile 713 yılında yaptıkları barış antlaşması bu fethin sulhen olduğunun önemli bir göstergesidir. Burada şu husus da ifade edilmelidir ki, İslam fetihlerinin amacı varlığa hak ettiği kıymeti hatırlatmak ve bu kıymeti onurluca korumaktır. Bunu yaparken de zorlama yasaklanmıştır, esas olan gönüllülüktür. İslam dinini benimsemiş olması hasebiyle Müslüman olarak anılan kişi veya kişilerin farklı niyette uygulamaları bu gerçeği değiştiremez. İspanya'nın fethinde de, Müslümanların niyetlerinin ne olduğuna dair açıkça belirtilen bir ifade olmadığı müddetçe yorum yapmak yerinde bir hareket olmayacaktır. Bu durumda bize bunu gösteren en doğru kanıt ortaya koyulan faaliyetler, eserler, yaşanmışlıklar olacaktır. Tudmîr ile yapılan antlaşma maddeleri ise Müslümanların İspanya'ya geliş amaçlarını, yapmak istediklerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Antlaşma şu şekildedir:

Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın adıyla, Abdulaziz b. Mûsa b. Nusayr'dan Tudmîr b. Abduş'a.

Tudmîr barışı kabul etmiş, buna mukabil kendisine bir zarar gelmeyeceğine dair Allah ve Peygamber'in ahbine ve himayesi taahhüt edilmiştir. Hem kendisi hem de halkı mallarını kullanmakta serbest bırakılacaklar, öldürülmeyecekler, esir alınmayacaklar, kadınlarından veya çocuklarından ayrılmayacaklar, dinlerini değiştirmeye zorlanmayacaklar, kiliseleri yağmalanmayacak ve mallarına el koyulmayacaktır.⁷

Bu şekilde İspanya'ya adım atan Müslümanlar, coğrafyaya yeni bir isim olarak Endülüs adını verdiler. Emevîlere bağlı bir valilik olarak yönetilen Endülüs, Emevî şehzâdesi Abdurrahman'ın (ö.172/788) Abbâsîler zulmünden kaçarak buraya gelmesiyle emirlik şeklinde yönetilir oldu. Endülüs siyasi tarihi, Müslüman hâkimiyeti altında olduğu sekiz asırlık dönemde tam bir istikrar hâlinde olmadı. 756 yılından 929'a kadar

⁷ İbn 'Abdu'l-Mun'im el-Himyerî, *Kitâbu'l-Ravdi'l-Mi'târ*, Beyrut 1988, s.62-3.

emirlik, 1031'e kadar halifelik şeklinde idare edildi. Yaşanılan dahilî ve haricî menfi tesirlerle zarar gören halifelik otoritesi sebebiyle 1090 senesinde Endülüs'te her birinin farklı yöneticileri olduğu küçük devletçikler ortaya çıktı. Bu dönem *tavâif-i mülûk* olarak adlandırıldı ve 1090 yılında Murâbitların⁸ egemen güç olduğu döneme kadar devam etti. Berberî asıllı olan Murâbitlar, başka bir Berberî güç olan Muvahhidlerce⁹ 1147'de yıkıldı. Tâifeler tamamen yok olmamıştı, dönem dönem birbirlerine karşı yine birbirleriyle ittifak kuruyorlar, bazen de Hristiyan krallarla anlaşmalar yapıyorlardı. Muvahhidlerin yönetimde muvaffak olamamaları ve yıkılmalarıyla Endülüs'te bir otorite boşluğu meydana geldi. Bu boşlukta bağımsızlığını ilan edenlerden *İbnu'l-Ahmer* lakaplı Muhammed b. Yusuf, 1238'de Gırnata'da *Benî Ahmer* olarak da bilinen Nasrîler hükümdarlığını kurdu.¹⁰

Müslümanların Endülüs'te siyasi tarih akışı bu şekildeyken Hristiyanlarda da benzer bir vaziyet söz konusuydu. Müslümanların kuzey Avrupa fetihleri 732 yılında Puvatya savaşı ile durdu. Kuzey'de çeşitli kontluklar ve krallıklar kuruldu. Birbirleri arasında anlaşmalar yapıyor çoğu kez de taht kavgası sebebiyle çekişmeler gerçekleşiyor, zaman zaman Müslüman idarecilerden yardım ve iltica da talep ediyorlardı. 11. yüzyılın başlarında birkaç kontluk dışındaki kontluklar ve krallıklar birleşerek büyük bir Hristiyan birliği hâline geldiler. Müslümanların otoritesinin zayıfladığı, bölünmelerin arttığı dönemde, Endülüs'ü Müslümanlardan geri almak isteyen Hristiyanlar harekete geçtiler. Müslümanların savaş hukukunun aksine Hristiyanlar işgal ettiği çoğu yerde Müslümanlara işkence ettiler, esir aldılar ya da onları öldürdüler. Hristiyanların Reconquista diye adlandırdıkları Endülüs'ü Müslümanlardan geri alma faaliyetleri Aragon kralı 1. Fernando (1035-1065) zamanında şiddetini arttırdı. Güç

⁸ İsmail, Yiğit, "Murâbitlar", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.31, s. 152-155.

⁹ Mehmet, Özdemir, "Muvahhidler", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.31, s.410-412.

¹⁰ Mehmet, Özdemir, "Endülüs", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.11, s.211-225.

kaybeden ve bölünen Müslüman tâifeleri onun zamanında haraca bağlandı, sorun çıkarılanların üzerine kuşatma birlikleri gönderildi ve beldeleri yağmalandı. 1. Ferdinand'ın yanısıra diğer Hristiyan kontluklar da Hristiyan birliği oluşturarak Reconquista faaliyetlerine katıldılar. Endülüs şehirleri birer birer kuşatma altına alındı. Bu kuşatmalar sırasında Müslümanlara can güvenliklerinin korunacağı taahhüt edilse de verilen sözlerde durulmadı. Veşka işgali sırasında da halkla bu doğrultuda anlaşılrsa da Frank askerleri tarafından Müslüman halkın çoğu öldürüldü ve insanlık onurunu hiçe sayan işkenceler yapıldı. Hristiyan krallığı genişledi ve veliahtlar arasında paylaştırıldı. Bu dönemde de taht kavgaları çıktı. Sonraki krallar döneminde de birleşmeler ve bölünmeler meydana geldi. Muvahhidler döneminde Endülüs savunmasında yetersiz kalınması ve siyasi boşluk sebebiyle yeni Reconquista faaliyetleri için Hristiyan birlikler harekete geçtiler. Gerçekleşen her bir işgalde mescidler kiliselere çevrildi.¹¹

Hristiyanlar Endülüs'ün güneyini de ele geçirdiğinde kalan son Müslüman idaresi Gırnata idi. 15. yüzyılda birleşen Hristiyan Kastilya ve Aragon krallıkları, parçalanmaların görüldüğü Nasrî sultanı 12. Muhammed ile işbirliği yaptı ve son Müslüman idaresi de ele geçirildi. Hâkimiyetin Müslümanlardan Hristiyanlara geçtiği şehirlerde yaşayan ve *Morisko*¹² olarak adlandırılan Müslümanlara her zamanki gibi eman verileceği vaat edilmişti. Fakat çok geçmeden din değiştirmeye ya da sürgün edilme seçeneklerine zorlandılar. Bu durum Müslümanlar için olduğu kadar Yahudiler için de geçerliydi. 1492'de çıkarılan bu karara uymayanlar ise işkencelere maruz kaldı. Din değiştirdiğini söyleyenlere ise önceki dinlerine dair madden ya da manen herhangi bir emare göstermemeleri üzerine sıkı takipte bulunuldu. 1478'de çeşitli İspanyol şehirlerinde kurulan engizisyon mahkemelerinde bu insanlar Hristiyanlar tarafından tarihte eşi benzerine az rastlanır vahşilikte işkencelere uğradılar. Farklı Hristiyan

¹¹ Mehmet, Özdemir, "Endülüs", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.11, s.211-225.

¹² Mehmet, Özdemir, "Moriskolar", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.30, s.286-289.

krallıklarında azınlık hâlindeki Moriskolar Müdeccenler¹³ için de 1609 senesinde kesin olarak sürgün kararı çıkarıldı.¹⁴

Siyasi tarihi hem Müslümanlar ve hem de Hristiyanlar veçhesinde yukarıda da anlatıldığı üzere medcezirli olan Endülüs'ün içtimai ahvalinde, hem kendi tarihi hem de dünya tarihinde yalnızca belli bir din ile ya da etnikle mahdut olmayıp insanlık faydasına olan derin müsbet tesirler müşahede edilmekteydi. Endülüs'ün sekiz asra yakın tarihinde gerilemeler, düşüşler, çatışmalar, isyanlar, kargaşalar görülmüştür, fakat genel bir tarihe hasredilemeyecek istisnada olmuştur.

Müslüman fatihler İspanya'ya geldiklerinde toplum yapısında sınıfsal yapı mevcuttu. Halkın tabakalar arasında geçiş yapması çok zordu ve ait olunan sınıf babadan oğula geçmekteydi. Müslümanlar döneminde bu tabaklaşma avam ve havas olarak ikiye ayrılmıştır fakat Vizigot döneminde olduğu gibi sert uygulamalar yoktur, üstelik tabakalar arası geçiş mümkündür ve avamdan birisi devlet makamlarında yer alabilmekteydi. Söz gelimi Saklebî olarak isimlendirilen ve köle olan unsurlar devlet hizmetinde görev almışlardır.

Yerel halkın Yahudi ve Hristiyan olduğu topluma İslam'ı benimseyenler ile yeni bir grup olan *Muvelledûn* (İsp. Muladies) da katılmıştır. Muvelledlerin sayısı artarken “Araplaşan Hristiyanlar” anlamındaki Musta'riblerin (İsp. Mozarabes) sayısı da azalmış olmaktadır.

Müslümanlar fethettikleri bu topraklarda İspanyol idareci Tudmîr ile yaptıkları antlaşmada da görüldüğü üzere, fethin ıslah ve imar gayesinin de bir gereği olarak Yahudi ve Hristiyan halk ile onların dinlerini, temel hak ve hürriyetlerini muhafaza etmeyi hedefleyen zimme olarak anılan antlaşma yapmışlardır. Bu sebeple de gayrimüslimler

¹³Mehmet, Özdemir, “Müdeccenler”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.31, s.463-465.

¹⁴ Mehmet, Özdemir, “Endülüs”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.11, s.211-225.

ehli'z-zimme ya da muahidun olarak da tavsif edilmişlerdir. Yapılan ahit en çok da 694 yılında Vizigotlar döneminde paryalaştırılan Yahudileri sevindirmiştir. Zira bu muahede ile toplum içindeki mevkileri yükselmiştir. Endülüs'te gayrimüslimler yönetimde de yer alabilmiş, hükümdardan sonra gelinebilecek en üst idari görevlere kadar yükselebilmişlerdir.

Coğrafyaya ayak basar basmaz toplumdaki mevcut çarpıklıkları insani bir merhaleye getirme gayretiyle zimme hukukunu getiren Müslümanlar sonrasında gerek buraya yerleşen fatihler için ve artan mühtedi nüfusun ihtiyacına binaen camiler inşa ettiler. 1236'da Hristiyanlar tarafından kiliseye çevrilen, 1. Abdurrahman (ö.172/788) döneminde inşası başlatılan Kurtuba Ulucami önemli bir yere sahiptir. Endülüs'te Hristiyan ve Yahudilerin mabedlerinde özgürce ibadet etmelerine ise karışmamışlardır.

Tarım ve hayvancılığın temel ekonomik gelir kaynaklarından oluşu sebebiyle mevcut sulama tekniklerini geliştirilmiş ve suyun ulaşılabilirliği artırılmıştır. Müslümanlar için dinî sebeplerden mütevellit yasak olan domuz yetiştiriciliği, hayatlarının bir parçası olan Hristiyanlar için serbest bırakılmıştır. Bunun yanında Endülüs dokuma, cam, seramik, kuyumculuk, dericilik ve kağıt üretiminde söz sahibiydi ve ülke içi ve dışında ticaretleri yapılmaktaydı.

Endülüs'te halk şeri ve örfi hukuka dayanan iki çeşit vergiye bağlıydı. Şeri hukuk gereği Müslümanlardan zekat, gayrimüslimlerden de cizye alınmaktaydı.

Müslüman hâkimiyeti altındaki Endülüs'ün fârik vasıflarından belki de en önemlisi ilme verilen kıymettir. Dinî ilimlerin başta geldiği eğitim, çeşitli kurumlarda küçük yaşlarda verilmeye başlanırdı. O dönem Avrupasında din adamları ve kralların elinde az sayıda kitap bulunurken Endülüs'te halktan kimselerin şahsi kütüphaneleri vardı. Hükümdarlar sadece Endülüs'te değil Doğu'da da yeni çıkan eserleri takip etmekte

ve temin etmekteydiler. Fakat bazı dönemlerde Müslümanlardan ya da Hristiyanlardan oluşan aşırı gruplarca eserlerin yakıldığı olmuştur.

Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudilerin birlikte çalıştıkları tercüme faaliyetleri de Endülüs'te ilmin gelişmesindeki kilit noktalardandır. Yapılan tercümelerle Doğu'nun ve Batı'nın ilim hafızasına ulaşılmış ve birçok gelişme ve yenilik yapılmıştır. Endülüslüler için ilim alırken dinî, etnik, coğrafi farklılıklar engel teşkil etmemiştir. Tıp alanına büyük katkılar sunan cerrah ez-Zehrâvî (ö.403/1013), tıp ilimlerinin yanında felsefe ve sair dinî ilimlerde de modern dönemde dahi eserleri hem Doğu'da hem Batı'da okunan İbn Rüşd (ö.595/1198), İbn Tufeyl (ö.581/1185), İbn Bâcce (ö.533/1139), İbnu'l-Baytar (ö.646/1248), astronomi ve matematikte de buldukları kıtayı ve zamanı aşan isimlerden 12. yüzyılda yaşamış âlim el-Bitrûcî, Mesleme el-Mecritî (ö.398/1007), ez-Zerkâlî (ö.494/1100) misal olarak verilebilir. Endülüs'ün Hristiyan hâkimiyeti altında olduğu dönemde de çeviri merkezleri açılmış ve faaliyetlere devam edilmiştir.

Mimari ve sanat Endülüs kimliğini tanımlayan unsurlardandır. İlk dönemde Şam Mimarisinin tesirleri görülse de zaman içinde özgün bir hâle bürünmüştür. *Medînetüzzehrâ* olarak anılan, 3. Abdurrahman (ö.350/961) döneminde inşa ettirilen fakat siyasi sebeplerden dolayı sonradan yıkılan, saray ve saray çevresinden müteşekkil mekân Endülüs'ün "altın çağ"ının en gözde yapıtıdır. Yine inşa edilen ve peyzaj ve botanik açısından da zenginleştirilen saraylar Endülüs resminin parçalarındandır. Müslüman hükümdarların, yine Müslüman, Hristiyan ve Yahudi sanatkârlarının ve zanaatkârlarının ortak mahsulü olan yapılar, Hristiyan krallarca da taklit edilmiştir.

Endülüs Müslümanlarının yaşadıkları dönemde her alandaki derin tesirlerinin somut örneklerinden birisi de dilde olmuştur. Bugün bile İspanyolca'da kullanılan Arapça kökenli kelimeler ve şehir isimleri, bu medeniyetin varlığının ve etkisinin müşahhas tezahürüdür.

1. BÖLÜM

DARÍO FERNÁNDEZ-MORERA’NIN *THE MYTH OF THE ANDALUSIAN PARADISE* ADLI ESERİNDE ENDÜLÜS’TE BİR ARADA YAŞAMA TECRÜBESİ

1.1. Darío Fernández-Morera’nın Hayatı ve Eserleri

Darío Fernández-Morera, lisans derecesini Stanford Üniversitesi’nde, yüksek lisans derecesini Pennsylvania Üniversitesi’nde ve doktora derecesini Harvard Üniversitesi’nde almıştır. Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Beşerî Bilimler Konseyi’nde görev yapmıştır.¹⁵

Altın Çağ ve Ortaçağ İspanyol edebiyatı, kültürü ve tarihi araştırma konuları arasındadır. Avrupa, özelde İspanya, Latin Amerika ve Amerika Birleşik Devletlerindeki kültürel, tarihi, teorik ve metodolojik konular hakkında İngilizce, İspanyolca ve Fransızca birçok kitap, makale ve inceleme yayınlamıştır. Müslüman İspanya, Modernizm, Cervantes, Vicente Aleixandre, Inca Garcilaso de la Vega, Fray Luis de León ve Garcilaso de la Vega bu çalışmaları arasında yer almaktadır.

Comparative Civilizations Review, History of European Ideas, The United States National Endowment for the Humanities, Revista Canadiense de Estudios Hispánicos, eHumanista the European Legacy, Le Figaro Histoire, Symposium, Hispanic Review, Canadian Review of Comparative Literature, Comparative Literature Studies, Modern Age, Bulletin of Hispanic Studies, MLN gibi mecmûalarda yazılar yayınlanmış, danışman ve okuyucu olarak görev almıştır.

Eserleri arasındaki *The Myth of the Andalusian Paradise: Muslims, Christians and Jews under Islamic Rule in Medieval Spain*, farklı çevirmenlerce birçok dile çevrilmiştir.

¹⁵ Morera, Darío Fernández. *The Myth of the Andalusian Paradise*. Wilmington , 498.

2008 yılında Northwestern University School of Continuing Studies'den Öğretimde Üstün Başarı Ödülü almıştır. 2020 yılında Cervantes Society of America adlı kuruluş tarafından Cervantes Society'de Yaşam Boyu Fahri Üyelik ile onurlandırılmıştır. İspanyolca ve Portekizce Bölümü'nde Lisans Çalışmaları Danışmanı olarak görev yapmıştır.¹⁶

1.2. *The Myth of the Andalusian Paradise*'da Bir Arada Yaşama Tecrübesi

Endülüs'te Müslüman, Hristiyan ve Yahudi unsurlarının bir arada yaşadığı gerçeğinin bir mit olduğunu savunmaya çalışan Darío Fernández-Morera *The Myth of the Andalusian Paradise* adlı eserine, eserin yazılış amacı ve içeriği hakkında ön bilgi verdiği bir girişle başlamıştır. Buna göre eserin temel hedefi Endülüs'te Müslüman yöneticilerin hâkimiyeti altında Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin birlikte bir hoşgörü altında yaşadıklarını savunan görüşlerin sorgulanmasıdır. Morera bu görüşlerin panglossian, yani aşırı iyimser ve gerçekten uzak, entelektüel masumluktan, körlükten ya da menfaat uğruna ileri sürüldüğünü söylemiştir. Kendisinin ise eserini hedefe ulaşmak için her yol mübahtır ilkesini güden makyavelist yaklaşımla kaleme aldığını belirtmiştir. Burada eseri ele alırken amacının tarihi veriler üzerinden bir yargıya ulaşmak olmadığını, sahip olduğu peşin hükmü doğru göstermek adına bir çabaya girdiğini beyan etmiştir. Dolayısıyla eser Endülüs'e dair tarihi gerçekleri ya da değerlendirmeleri değil de yazarın olayları mevcut fikrini inandırmak için yönlendirmesini sunmaktadır.

The Myth of the Andalusian Paradise'da yazar genel anlamda siyasi ya da sosyal yönden Endülüs'te birlikte yaşama fikrini kabul eden çeşitli yazarların görüşlerini verip sonrasında bu fikirlere dolaylı yönden ya da verdiği örnek ve izahatla bağlamından uzaklaştırarak karşı çıkmıştır. Eserin bütününde yazarın tutumunun değerlendirme

¹⁶ Department of Spanish and Portuguese, Darío Fernández-Morera, <https://spanish-portuguese.northwestern.edu/people/faculty/emeritus-faculty/fernandez-morera-dario.html>, (Erişim Tarihi: 19.06.2025).

yapmaktan ziyade şüphe oluşturmaya yönelik bir gayret gibi görüldüğünü söylemek mümkündür.

Morera, eserinde Endülüs'e dair olay bazlı kronolojik bir tarih anlatımına yer vermekten çok Endülüs'ün Müslümanlar tarafından nasıl ele geçirildiği, cihat kavramı, Endülüs'ün isimlendirilişi, Müslümanların gayrimüslim halka karşı muameleleri, gayrimüslim halkın statüleri hakkında yargısal veriler ve genel değerlendirmeler sunmuştur.

Morera Endülüs'te Müslüman hâkimiyetinin barış yoluyla ya da savaş yoluyla sağlandığı hakkındaki fikirlerin her ikisinin de tamamen haklı olmadığını dile getirmiştir. Müslümanların fetih ve sonrasında güç kullandıklarını fakat aynı zamanda barışçıl antlaşmalar da yaptıklarını, antlaşmaların ardından acımasız bir güç tehdidinin de olduğunu belirterek aslında ikinci görüşe muvafakat etmiştir. Açıklamasında okuyucuya net bir yargı belirtmemiştir.

Morera, eserinde, Orta Çağ ve Modern dönem Hristiyanlarının, Müslümanlar tarafından fethedilen toprakları Müslümanların değil İspanya'nın bir parçası olarak gördüklerini, Müslümanların da keza, kaynaklarında da geçtiği üzere, İberya değil de İspanya adını kullandıklarını belirtmiştir. Ardından da İspanya'daki 8. yüzyılın ilk yarısına ait en eski Müslüman sikkelerinin bir yüzünde Arapça el-Endelüs, diğer yüzünde ise *Spannia* anlamına gelen *Span* kısaltması yer aldığını da söyleyerek Endülüs-İberya-İspanya isimleriyle alakalı kitabın ilerleyen sayfalarında da yer alan birbirinden farklı ve aynı görüşleri peşpeşe zikretmiş, yine net bir yargı belirtmemiştir.¹⁷ Morera, Müslüman yöneticilere ekonomik olarak bağımlı olan Müslüman tarihçilerin ve entelektüellerin fethedilen topraklara Endülüs adını verdiklerini, onu bir yeryüzü cenneti olarak övme çabası gösterdiklerini belirtmiş ve bunu da diğer birçok yerde yapılan isim

¹⁷ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 22-24, 63-65.

değiştirmelerinde olduğu gibi fetheden kişinin otoritesini kuvvetlendiren sömürgeci bir manevra olarak yorumlamıştır.¹⁸

Morera'nın savaşçı olarak tavsif ettiği Müslümanlar, 711 yılı civarında Cebelitarık Boğazı'nı geçerek 4. yüzyıldan beri büyük ölçüde Hristiyan Bizans İmparatorluğu'na bağlı Afrika'yı Romalıların Hispania adını verdiği topraklardan ayırmıştır.¹⁹ Müslümanların Kuzey Afrika'nın i kesimlerindeki pagan Berberî kabilesini yenerek İslam'a döndürdüğünü ve onları işgalci ordularına dahil ettiklerini belirtmiştir.²⁰

Morera, Müslümanların İşpanya'ya ilerleyişlerini istila olarak ifade etmiştir. Müslümanlar, İşpanya'yı istila etmeden evvel 710 yılında, Afrika valisi Musa b. Nusayr'a bağlı Berberî kle Tarf liderliğindeki birkaç yüz Berberî Müslüman askerinin katıldığı bir akın gerçekleştirmiştir. Bu akın sonunda Tarf, ganimetle ve Musa b. Nusayr ve halkının daha önce hiç görmediği kadar kadın esirle geri dönmüştür.²¹ İstilaya devam eden Musa b. Nusayr düşmanın savunmasını araştırmak üzere bir diğer Berberî kle olan Tarık b. Ziyad liderliğindeki birkaç bin kişilik Müslüman Berberî savaşçıdan oluşan bir keşif birliği göndermiştir. Tarık b. Ziyad'ı, Musa b. Nusayr liderliğindeki küçük bir Arap birliği, çok sayıda Berberî savaşçı ve Suriye ve Yemen'den gelen birliklerden oluşan büyük bir ordu takip etmiştir. İslam orduları, İşpanya'daki hanedan çatışmaları, askerî hazırlıksızlık, veba salgını ve Vizigot soylularının savaş öncesi, sonrası ve savaş sırasındaki ihanetlerinden yararlanarak, 26 Temmuz 711'de Guadalete olarak bilinen savaşta Vizigot kralı Rodrigo'yu yenmiştir. Böylece Vizigotların İşpanya'daki yaklaşık üç yüz elli yıllık egemenliği sona ermiştir.²²

¹⁸ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 24.

¹⁹ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 27.

²⁰ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 28.

²¹ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 28.

²² Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 27-29.

Morera, eserinde sıklıkla İslam ve Müslüman kavramlarını birbirinin yerine kullanmıştır. O'na göre İslam, İspanyol topraklarının çoğunu kontrol altına almıştır. Müslümanların hâkimiyeti ele almasıyla yerel halkın bir kısmı alt tabaka statüsüne düşmüş ve zımmî Hristiyanlar olarak İspanya topraklarında yaşamaya devam etmişlerdir. Burada zımmî halkı alt tabaka halk olarak lanse etmiştir. Kalan kesim de hegemonik olarak tavsif ettiği İslam dinini benimsemişlerdir. Bir grup da kuzey kesimlere kaçmıştır.²³

Morera'nın eserinin kimi yerinde fatih olarak nitelediği Müslümanlar İspanya topraklarının büyük bir kısmında hâkimiyetlerini pekiştirmiş ve güney Fransa'ya baskın düzenlemişlerdir. Morera, bu birliğin Bordeaux'yu ve yolu üzerindeki tüm kiliseleri yağmaladığını Fransa'nın merkezindeki Poitiers'in dış mahallelerine ulaşarak buradaki bazilikayı yaktığı hadisesini Müslümanların fetih ya da cihatlarının keyfiyetini anlatmak üzere örnek göstermiş fakat bir kaynak göstermemiştir. 10 Ekim 732'de Tours veya Poitiers olarak geçen muharebede Müslüman istilacılar Frankların Hristiyan hükümdarı Charles Martel liderliğindeki bir Frank ordusuna yenilmişlerdir.²⁴ Charles Martel'in Hristiyan kuvvetleri, yazarın ifadesiyle, Müslümanların tüm Avrupa'yı İslam'a boyun eğdirme girişimini etkili bir şekilde kontrol altına almıştır.²⁵

Morera, Müslüman ordularının Avrupa'ya doğru ilerleyişinin temel motivasyonunun, ganimet ve köle hırsının yanısıra, dinî güdümlü bir işgal olan cihat olduğunu ifade etmiştir. Yazar, İslam fetihlerinde dinî faktörün öneminin vurgulandığını, dinin bu emrinin Müslümanların davranışlarındaki tesirinin gözden kaçırılmaması gerektiğini söylemiş yani Müslümanların fiillerinde esas saikin İslam olduğunu vurgulamıştır.²⁶ Cihat kavramının da Müslümanların bu bakış açısının dikkate alınarak

²³ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 29.

²⁴ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 29-30.

²⁵ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 30.

²⁶ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 30.

incelenmesi gerektiğini söylemiş ve dönemin Müslüman kaynaklarında nasıl anlaşıldığını izah etmeye çalışmıştır.

Terimin, günümüzde birçok Müslüman akademisyen ve Batı eğitim kurumları için “çaba” veya “mücadele” anlamına geldiğini ve “kılıçla savaşmak” şeklindeki yanlış yorumlamanın Arapçayı yeterince bilmemenin sonucu olduğunu, İslam hukukunda da esasen manevi ve deruni çaba veya inananları günaha karşı koymak ve kötülüğün üstesinden gelmek için elinden gelenin en iyisini yapmaya teşvik eden bir iç mücadele anlamını taşıdığını söyleyen Morera bu fikirlere katılmamış, kavramın yanlış anlaşıldığını ve bahsedilen manalarının gerçeği yansıtmadığını, aslında Müslümanların manevi temayülle ve yolla değil de kılıç gücüyle cihat yaptıklarını savunmuştur.²⁷ Savını, desteklemek adına da Mâlikî mezhebi imamı Mâlik b. Enes’in (ö.179/795) *Muvatta* adlı eserinden seçtiği rivayetleri sıralamıştır. Seçilen hadislerde Müslümanların kılıç gücüne, kâfirlere karşı savaşa teşvik edildiğini ve bu inancı güdüleyen Mâlikî mezhebinin Endülüs’te yaygın inanç olduğunu söylemiştir.²⁸

Bunun yanısıra mezhep imamlarının, Kurân-ı Kerîm’de geçen cihat ve savaş ayetlerinden yola çıkarak Müslümanları savaşa teşvik ettiklerini ifade etmiş ve bu ayetlere de yer vermiştir. Bu fikrin, seçtiği hadislerle yaptığı alıntılarla İslam’ın diğer büyük kaynağı olan hadis kitaplarında da yer aldığını belirtmiştir. Yazar, cihadın savaş olarak anlaşıldığını ve uygulandığını belirtmiştir.

Yazar cihat kavramını Müslümanlar için kullanırken istila etmek (invade), fethetmek (conquest), ele geçirmek (capture), almak (take), savaş (war) kavramlarını hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar için ortak kullanmıştır.

²⁷ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 31-32.

²⁸ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 32.

Morera, İspanyol kimliğinin varlığında Müslümanlara Vizigotların kurduğu düzeni yok edenler olarak yer vermektedir. Karanlık Orta Çağ olarak tanımlanan Avrupa'nın aslında yansıtıldığı gibi karanlık olmadığını savunmaktadır. İspanya'da Vizigot döneminin, Müslümanların hâkimiyeti altında olduğu döneme sosyo-kültürel anlamda çoğu kez denk hatta daha medeni olduğunu ifade etmiştir. Yazara göre Vizigotların İspanya'ya girmeleri yönetimdeki Romalılara askerî yardımda bulunmak için olmuştur. Bölge halkına kendi inançlarını benimsemeleri üzerine dinî baskı yapmamışlardır. Sonunda Vizigotlar da Katolik Hristiyanlığını kendileri benimsemişlerdir. Müslümanlar ise dinî inançları gereği ülkeyi fethetmek ve halkını din değiştirmeye zorlamak, kendilerine boyun eğdirmek için İspanya'ya gelmişlerdir. Yazar cizye vergisini bir otorite sağlama ve aşığılama aracı olarak lanse etmiş, Müslümanların yerel halka bu vergiyi ödemeyi şart koştuklarını aksi halde ölmek zorunda bıraktıklarını iddia etmiştir. Müslümanların fetih dönemini cihat kavramı üzerinden işleyen yazar, fetih sürecini saldırı ve halka her anlamda uygulanan cebir olarak anlatmış bunun da dinin emri olduğunu söylemiştir.²⁹

Yazarın Müslümanların fetihlerinden sonra Hristiyan olarak kalan Hispano-Vizigotları tanımlamak için müspet ya da menfi anlamda birçok isim kullandıklarını belirtmiştir.³⁰ Müslümanların yönetimi altında kalan Hristiyan zımmîleri Kuzey'e kaçan ve Müslümanların adetlerini benimsemeyen Hristiyanlardan ayırmak için kullanılan, "Araplaşmış" anlamında Arapça "musta'rib" kelimesinden türetilen *mozarap* bunlardan biridir. Bu ifadenin Hristiyanları tahkir için kullanıldığını öne süren yazara göre Müslümanlar mozarapları mağdur duruma düşürmüş, kültürlerini, dillerini ve adetlerini zorla değiştirmeye çalışmıştır. Fakat Hristiyanlar hiçbir şekilde Araplaşmamış, dinlerini,

²⁹ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 73-102.

³⁰ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 247.

dillerini ve geleneklerini, yüzyıllar boyunca Müslüman hâkimiyeti altında son derece zorlu siyasi, sosyal ve dinî koşullar altında korumaya çalışmışlardır.³¹

Eserde belirtildiğine göre Hristiyan zimmîlerin cizye ödemezlerse veya canlarını kurtarmak için kaçmazlarsa tek seçenekleri İslam'a geçmektir. Egemen kültüre boyun eğmek zorunda kalmışlar ve Müslümanların dinini, dilini ve kültürlerini benimsemişlerdir. Bu Hristiyanlar da saf Arap Müslümanlardan farklı olarak, din değiştirmiş birinin soyundan gelen melez kişi anlamında *muvelled* olarak anılmışlardır.³²

Yazar, eski Hristiyanların torunları olan muvelledlerin Endülüs'teki toplumsal eşitsizliğe maruz kaldığı fikrini öne sürmüştür. 12. yüzyılın sonlarında, Hristiyan topraklarına kaçış, Kuzey Afrika'ya sürgün, gerçekleştirilen infazlar ve din değiştirmeler sonucunda, Endülüs'te Hristiyan zimmî nüfusu kaybolmuştur. Öyleki, Hristiyanlar 1492'de Gırnata'ya girdiğinde, şehirde Hristiyan zimmî yoktur. Yazara göre bu Hristiyan zimmîler, baskın Müslüman kültürünü etkilemiştir. Yan ısıra, Kuzey İspanya'ya kaçan Hristiyan zimmîler de, Kuzey İspanya'daki Katolik krallıklarını kültürel anlamda şekillendirmişlerdir. Yani Morera, yaygın görüşün aksine tarihî seyirde kültür yönünden etkileşimde Müslümanların edilgen, Hristiyanların ise etken taraf olduğunu savunmuştur.³³

1.3. *The Myth of the Andalusian Paradise*'da Yönetim ve Dinî Hoşgörü

Yahudi ve Hristiyanların Müslüman hâkimiyetindeki İspanya'da kendi mahallelerinde yaşadıkları, birbirleriyle sosyal ilişkilerde, iş birliklerinde, askerî ittifaklarda bir araya geldikleri, birbirleriyle evlendikleri gerçeği bir arada yaşama kanıt olarak sunulsa da bunun yalnızca İspanya'da değil her yerde görülebilecek bir durum olduğunu ve Endülüs'ün kimliğini ortaya koyan fârik vasfın olmadığını, bu unsurların

³¹ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 248.

³² Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 247-8.

³³ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 246-9.

uzun yıllar boyu bir güç ve hayatta kalma mücadelesi verdiğini vurgulamıştır. Yazar kaynaklarda nadiren yer alan Endülüs'te gayrimüslim tebaanın sosyal hayatlarında maruz kaldıkları baskıları eserinde ön plana çıkarmıştır. Yazar eserinde bütünü anlatmaktan çok parçayı bütün gibi anlamış ve anlatmıştır.

İslam'ı ilahi vahyin nihai ve en mükemmel biçimi olarak gören Ortaçağ İspanya'sındaki Müslümanlar, kendilerini üstün, Hristiyanları ve Yahudileri İncil öğretilerinden sapmış olarak ve bu sebeple gerçek inancın koruyucuları olan Müslümanlardan dinî anlamda daha aşağı bir konumda görmüşlerdir. İslam dininin diğer inançlar üzerinde içtimai, siyasi ve kültürel anlamdaki bu üstünlüğüne bir karşı koyuş olmaması için yöneticiler ve din adamları Ehl-i kitap üzerinde her türlü hegemonyayı korumaya çalışmışlardır. Bu durumda, yazara göre Ortaçağ İspanya'sında Müslümanların diğer dinlere karşı hoşgörülü olduğu söylenemez.

Yetenekli Hristiyan zimmîler hükümdara sadık kalmak ve başka Müslüman güçlere bağlı olmamak şartıyla bürokratik ya da askerî mevkilere yükseltilmişlerdir. Bir başarı olarak yansıtılan İslam yönetimindeki Hristiyanlara tanınmış bu müspet ayrıcalıklar müellife göre umumi değil, yalnızca seçkinlere yönelik olan, üstelik halkın ve ulemanın karşı durduğu hususi durumlardır.

Diğer tüm hukuk sistemlerinde olduğu gibi İslam hukuku da çıkarıcılık, zorunluluk, kayırmacılık, rüşvet, verimsizlik, gibi sebeplerden her yerde ve her zaman uygulanmamıştır. Yazara göre şu da açık bir gerçektir ki, Orta Çağ İspanya'sındaki İslam hukuku, mutlak gücün doğru ellerde kalmasını sağlamak için Hristiyan zimmîlere aşağılayıcı koşullar ve kısıtlamalar getirmiştir.³⁴ Yazar burada İslam hukukunun yanlış uygulandığından bahsederken aslında kendisinin doğru olduğunu kabul etmiş

³⁴ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 250-1.

bulunmaktadır. Hukukun kendisinde değil uygulanışında hata olduğunu vurgulamış ve aslında genel görüşüyle de çelişmiştir.

Eserde belirtildiğine göre zımmîler, yaptıkları hatalardan, suçlardan dolayı ağır cezalara ve idama çarptırılırken, aynı suçları işleyen Müslümanlara basit cezalar uygulanmıştır. Müslümanlarla Hristiyanların günlük hayattaki ilişkilerinde de bu ayrım söz konusudur. Yazar bu görüşüne bazı kaideleri misal olarak getirmiştir; bir Müslüman, abdest almak için, daha önce kirli bir Müslüman erkek veya adet gören bir Müslüman kadın tarafından kullanılan suyu kullanmakta beis görmemiş, ancak daha önce bir Hristiyan tarafından kullanılan su kirli olacağı için Müslümanlar tarafından kullanılmamıştır.³⁵ Müslümanlar dinlerini alenen kutlarken, Hristiyanlar dinlerini kiliselerinde veya mahallelerinde gizlice kutlamak zorunda olmuşlardır. Hristiyanların Müslüman mezarlıklarından geçememiş, dokundukları su, yiyecek, giysi ve mutfak eşyaları kirli kabul edilmiştir. Müslümanlar serbestçe mescidler inşa etmiş ve onarmış, ancak Hristiyanlar, Müslümanlardan izin almak şartıyla, nadiren yeni kiliseler inşa etmiş veya eskilerini onarabilmiştir. Kiliselerin ana caddelere açılarak ya da daha yüksek inşa edilerek camilere meydan okumama şartı vardı. Mescidler kiliseye çevrilemezdi ancak kiliseler, çoğu kez olduğu gibi, mescide çevrilebilirdi. Müezzinler yüksek sesle ezan okuyabilirdi ancak Hristiyanlar kilise çanlarını çalamazdı. Hristiyanlar kiliselerinin dışında veya tepesinde haç gösteremezler, kiliselerinin dış duvarlarında figüratif sanat eserleri sergileyemezlerdi. Hristiyanlar Müslümanlara özgü kıyafetler giyemezler, giydikleri kıyafetlerde ise Müslümanlardan ayırt edici işaretler kullanmak zorundalardı.³⁶

İslam hâkimiyeti altındaki birçok Hristiyan, açıkça İslam'a ve Peygamberine sahtelik izafe ettiği için caydırıcı olması adına çeşitli şekillerde öldürülmüştür. Yazarın tavsifiyle, öldürülüp cesetleri çeşitli şekillerde sergilenen bu şehitler, yeni gönüllüler için

³⁵ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 253.

³⁶ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 250-6.

teşvik edici olmuştur. Önlem alan hükümdarın baskıları ve uyarıları neticesinde gönüllü şehitlik son bulmuştur. Yazar 19. yüzyılda Reinhart Dozy ve 20. yüzyılın başlarında Emanuel Lévi-Provençal'dan modern döneme kadar birçok akademisyen ve yazarın Kurtuba Şehitlerine duyarsız bir şekilde bu eylemleri din fanatiklerinin, dik başlı ve cahil rahiplerin ve onların düşüncesiz takipçilerinin kararları olarak tanımlamalarını eleştirmiş ve Kurtuba Şehitleri olarak andığı grubu haklı bulmuştur.³⁷

Endülüs'te gayrimüslimlerin mükellef tutuldukları cizye vergisi, yazara göre Müslüman hâkimiyeti altında yaşayan Hristiyan ve Yahudilerin hayatlarının bağışlanmasının bir ödemesidir. Genel kanıda olduğu gibi imtiyaz değil istihkar ve mallarının ellerinden alınmasıdır.³⁸

Morera, alt seviyedeki Hristiyan zimmîlerin, sert kısıtlamalara uğramak, cizye nedeniyle gasp ve aşağılanmaya maruz kalmak, kadim kiliselerinin yıkılması veya Hristiyanların İslam yasalarını ihlal ettikleri için ve etnik bir temizlik gayesi de güdülen acı verici ve kamuya açık infazları da içeren sert cezalara çarptırılmak ve çeşitli bölgelerden defalarca Kuzey Afrika'ya sürgüne gönderilmek gibi durumlarla karşı karşıya geldiklerini ileri sürmüş ve Endülüs'te birlikte yaşama tecrübesinin aslının bu tablo olduğunu dile getirmiştir.³⁹

Eserde, İslam'ın İspanya'da Yahudi toplumuna mühim seviyede özgürlük ve hoşgörü sağladığına yönelik yaygın bir inancın olduğu fakat fanatik Murâbitlar ve Muvahhidler döneminde katı bir muamele ile karşılaştıkları belirtilmiştir. Yazar Yahudilerin Vizigot krallığı döneminde ve İspanyol Reconquistası sırasında Hristiyan krallıkları tarafından da benzer tutuma maruz kaldıklarını itiraf etmiştir. Yahudiler Vizigot döneminde uğradıkları zulüm sebebiyle, güç yetirebildikleri yerlerde Müslüman

³⁷ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 278-9.

³⁸ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 34-72.

³⁹ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 246-280.

işgalcileri desteklemiş ve bu savaşçılarla iş birliği yaparak onların ilerleyişini kolaylaştırmışlardır.⁴⁰

Yazar, Hristiyanların Yahudilere karşı zulmünü kabul etmiş fakat sonrasında sıklıkla yaptığı gibi, konuyu bağlamından uzaklaştırmış Endülüs'te Yahudilere karşı tutumuna tutulan projeksiyonu İslam'a çevirmiş ve İslam'da Yahudilerin yerine dair açıklamada bulunmuştur. Kur'an'dan ayetler gösteren Morera, İslam'da Yahudi karşıtı bir bakış olduğunu belirtmiş ve Hristiyanların Yahudilerden daha üstün tutulduğuna dair yorumda bulunmuştur. Yazarın çıkarımına göre Müslüman yöneticiler de, İslam'daki bu umdelerle çelişmemek adına yani İslam'ın bakış açısı gereği Yahudileri hizmetçi grup olarak nitelendirmişlerdir.⁴¹

Morera, yukarıdaki açıklamasının ardından, bu açıklamaya ters düşecek şekilde Yahudilerin İspanya'nın Müslüman hâkimiyeti altında oldukları dönemde Vizigot döneminde olduğundan da iyi koşullar altında yaşadığını, birkaç yüzyıl boyunca tekâmül ederek kültürel bir üretim ortaya koyduklarını kabul etmiş, fakat bunun bir hoşgörü emaresi olmadığını ifade etmiştir.⁴²

Yahudiler, Müslüman idaresi altındaki İspanya'da hâkim mezhep olan Mâlikîliğin esaslarına göre, yazarın yorumlamasıyla bir aşağılama olarak düşünülen cizye vergisini ödemek zorundalardı. Müslüman İspanya'da Yahudilerin dinlerine uygun bir şekilde yaşamalarına ve kendilerini yönetmelerine izin verilmiştir. Yahudilere yeni bir sinagog inşa edilmesine ise Yahudiliğin yayılmasını önlemek için nadiren izin verilmiştir. Yazarın tabiriyle İslam İspanya'sında Yahudi yapıları Müslüman binalarından yüksek olmamalı, Yahudiler silah taşımamalı, at binmemeli, Müslümanlara saygı göstermeli, bir Müslüman aleyhine mahkemede ifade vermemeliydi. Yahudiler İslam'ı, Peygamberini veya

⁴⁰ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 214.

⁴¹ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 215.

⁴² Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 216.

Kur'ân'ı eleştiremezdi. Müslüman bir erkek, çocukların Müslüman olarak yetiştirilmesi kaydıyla Yahudi bir kadınla evlenebilirdi, bununla birlikte bir Yahudi Müslüman bir kadınla evlenemezdi. Yahudiler kıyafetlerinde ayırt edici bir işaret bulundurmalıydı. Yazar, bu haliyle Endülüs'te uygulanan zimmet akdinin aslında barış ya da koruma değil belirtilen yasakları da içeren bir kısıtlamadan ibaret olduğunu ifade etmiştir.⁴³

Zimmet akdinin bir imtiyaz olduğu yaygın görüşüne karşı çıkararak aksine onu bir kısıtlama olarak tarif eden yazar, Müslümanların çoğunun bu kaideye uymayarak Yahudileri üst makamlara getirdiklerini beyan etmiştir. Bu istisnai duruma bir örnek olarak da 10. yüzyılda hekim ve Yahudi hukuk âlimi olan Hasday ibn Şaprut'u göstermiştir. Hasday, Halife 3. Abdurrahman'ın fiilî dışişleri bakanı olarak yüksek bir konuma ulaşmış ve Yahudi cemaatinin hayırseveri ve koruyucusu olarak rol oynamıştır.⁴⁴

Morera, zimmet akdini menfi bir şekilde lanse ederken aslında Müslüman yöneticilerin gayrimüslimlere tanıdığı hakları kabul etmektedir. Fakat verdiği örneğin ardından yaptığı açıklamada da gayrimüslimlere sağlanan imkanı, hoşgörü ile ilgili olmadığını, politik ve pratik saiklere dayandığını belirterek okuyucuya farklı bir resim çizmiş ve fikir karmaşası sunmuştur. Morera'ya göre Müslümanlar, Yahudileri önemli konumlarda görev vererek Hristiyanlara karşı Yahudi cemaatini hizmetkâr olarak kullanmış, seçilen Yahudi görevlilerin Müslüman yöneticilere idari beceride katkı sunmalarından, mali destek sağlamalarından faydalanmışlardır. Yahudilerin görevlerinde kalabilmeleri ise idareye bağlılık ve sadakat göstermeleri şartıyla olmuştur.⁴⁵

Yahudiler, özellikle Tâifeler döneminde Müslümanlar tarafından görevlerinden farklı gerekçelerle kovulmuş, çeşitli cezai yaptırımlara uğramış bazen de

⁴³ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 217.

⁴⁴ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 218, 231.

⁴⁵ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 218-9.

öldürülmüşlerdir. Yine bu dönemde sıklıkla Yahudi karşıtı Müslüman isyanlar görülmüştür.⁴⁶

Gayrimüslim halk 12. yüzyılda yönetimi devralan Murâbitlar döneminde de menfi bir muamele ile karşılaşmış, birçok kez Afrika'ya sürülmüşlerdir. Murâbitları alt eden Muvahhidler, hem Yahudi hem de Katolik topluluklarını İslam'a geçme ya da Afrika'ya sürülme seçeneği ile baş başa bırakmıştır.

Morera'ya göre Gırnata'da kalan Katolik zimmîler, 1164'te Muvahhidlere karşı yapılan bir isyanın ardından yok edilmiştir. Yusuf b. Tafşin, Endülüs'te hiçbir kilise veya sinagog bırakmamasıyla övünmüştür. Din değiştirmeyi kabul etmeyen Yahudiler ve Katolikler, Hristiyan krallıklara kaçmışlardır. Yazar Hristiyanların Endülüs'ü Müslümanlardan geri alma faaliyetlerini "Hristiyan Yeniden Fetih Hareketi" olarak tanımlamıştır. Burada da Hristiyanlar için fetih ifadesini kullanmıştır. Müslümanların zorladığı gayrimüslimler yeniden fetih anlamındaki *reconquista* sürecine kadar geri dönmemişlerdir.⁴⁷

Eserde Müslümanların gayrimüslimlere karşı sert tutumunun benzerini 1492'de Katolik Kral Ferdinand ve Kraliçe Isabella'nın da Yahudi topluluğuna yaptığı belirtilmiştir. Yine 1492'de olduğu gibi, birçok Sefarad Yahudisi, İspanya'da kalmak için din değiştirmiş gibi görünerek kendisini gizlemiştir. Yazar burada *reconquista* faaliyetleri sırasında gayrimüslim halkın karşılaştığı menfi fiillerden sathi olarak bahsetmiş ve yorum yapmış, eserin genelinde ise Müslümanlara yönelik anlatım ve tevillerde bulunmuştur.

⁴⁶ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 219-25.

⁴⁷ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 225-6.

2. BÖLÜM

MARÍA ROSA MENOCAI'İN *THE ORNAMENT OF THE WORLD* ADLI ESERİNDE ENDÜLÜS'TE BİR ARADA YAŞAMA TECRÜBESİ

2.1. María Rosa Menocal'ın Hayatı ve Eserleri

María Rosa Menocal, bir Orta Çağ kültürü ve tarihi uzmanıdır. Lisans, yüksek lisans ve doktora derecelerini Pennsylvania Üniversitesinde Latin filolojisinden almıştır. Beşerî Bilimler alanında öğretim üyesi ve Withney Beşerî Bilimler Merkezi Müdürü olan Menocal, 1986'da Yale Üniversitesi'nde göreve başlamadan önce Bryn Mawr ve Pennsylvania Üniversitelerinde dersler vermiştir. María Rosa Menocal 2012 yılında yaşamını yitirmiştir.

Menocal Orta Çağ entelektüel ve kültürel tarihi hakkında *Shards of Love*, *The Arabic Role in Medieval Literary History* ve *Writing in Dante's Cult of Truth* gibi eserlerin de arasında bulunduğu kitaplar kaleme almıştır.

2007 baharında *The Arabic Role in Medieval Literary History* adlı eserinin yayınlanmasının 20. yıldönümü anısına ve eserin Orta Çağ ve filolojik araştırmalara etkisi üzerine Toronto'da uluslararası bir konferans düzenlenmiş ve konferanstan *A Sea of Languages* adıyla Toronto University Press'ten bir ciltlik bir bildiri yayınlamıştır. Eserin orijinali Arapça'ya çevrilmiş ve yeniden basılmıştır.

Menocal'ın 11 dile çevrilen ve belgeseli çekilen *The Ornament of the World* ve *Cambridge History of Arabic Literature* adlı seride bir cilt olarak yer alan *The Literature of Al-Andalus* önemli eserlerindedir.

Yale University Press 2008'de sanat tarihçisi Jerrilynn Dodds ve İslam araştırmacısı tarihçi Abigail Krasner Balbale ile birlikte geniş kapsamlı bir proje olan *The Arts of Intimacy* yayınlanmıştır. Eserde Kastilya kültürünün İbrânî ve Arap kültürleriyle

dönem dönem çatışmanın, etkileşimin ve birleşmenin yaşandığı derin bir kök birlikteliğinin olduğunu anlatılması hedeflenmiştir. Eser, Times Literary Supplement'te Marina Warner tarafından 2009'un En İyi Kitabı seçilmiş ve 2010-2011 yılları arasında Amerikan Kilise Tarihi Derneği tarafından verilen Albert Outler Ödülü'nü kazanmıştır.

Menocal, 2011 yılında Mellon ve Guggenheim burslarıyla ödüllendirilmiş ve aynı yıl Medieval Academy of America'nın üyesi seçilmiştir. Yale Üniversitesi'nde, İspanyolca ve Portekizce Lisansüstü Çalışmalar Başkanı ve Direktörü, Beşeri Bilimler Özel Programları Direktörü ve Yale Koleji Müfredat İnceleme Komitesi Beşeri Bilimler ve Sanat Alt Komitesi Başkanı dahil olmak üzere idari görevlerde yer almıştır.⁴⁸

2.2. *The Ornament of the World*'de Bir Arada Yaşama Tecrübesi

Endülüs'te bir arada yaşama tecrübesini kabul eden María Rosa Menocal, *The Ornament of the World* adlı eserinde Endülüs tarihini anlatmaya İslam'ın doğuşundan başlamıştır. Burada Menocal İslam'a bakış açısını net bir şekilde ortaya koymuştur. Yazar İslam'ın ve İslam peygamberi Hz. Muhammed'in temel gayesinin tevhid akidesini yaymak olduğunu belirtmiştir. O, kendisinden önce gelen Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerini ve peygamberlerini kabul eden, kendisi de Tanrı'dan vahiy alan ve aldığı vahiy aktaran bir peygamberdir. O'nu takip eden sahabisi de bu gayeyi paylaşmıştır. Menocal'in gözünde Hz. Muhammed, putperestlik, Hristiyanlık ve Yahudilik inancının benimsendiği Arap Yarımadası'nda getirdiği inançla manevi bir dönüşüm sağlayarak bir toplum inşa etmiştir.⁴⁹ Buradaki ifadede bir değişimin de ötesinde müspet manada bir gelişimin olduğu vurgulanmaktadır.

Menocal Hz. Muhammed'i takip eden Râşid halifelerin döneminde olduğu gibi onlardan sonra iktidara gelen Emevîlerin de İslam'ı, hususi olarak da İslam'ın temel

⁴⁸ María Rosa Menocal, <https://mariarosamenocal.com/index.html>, (Erişim Tarihi: 1.11.2024).

⁴⁹ Menocal, *The Ornament of the World*, 26-28.

düsturu olan tek tanrı inancını insanlığa ulaştırmayı hedeflediğini açıklamıştır. Menocal bu söylemlerinde ulvi bir niyetin olduğuna dikkat çekse de ardından Müslümanların toprak kazanma gayesiyle İslam imparatorluğunun sınırlarını genişlettiklerini ifade ederek maddi bir gayelerinin olduğunu da eklemiştir.⁵⁰

Müslümanlar, 8. Yüzyılın başlarında Batı'da Kuzey Afrika'ya kadar ilerlemiştir. Hispania'nın bulunduğu İber Yarımadası'nda, ve aslında genel anlamda Avrupa'da aynı dönemde vaziyet, milattan sonra 3. ve 4. yüzyıllardan süregelen karmaşadan dolayı, yazarın kendi ifadesiyle iç karartıcıdır. İçeride yaşadığı buhranlar, hâkim Roma İmparatorluğunu Cermen kabilelerinin istilasına açık hâle getirmekte büyük rol oynamıştır. Cermen kabileleri, çeşitli bölgelerde hâkimiyeti ele geçirmişlerdir. Bunlardan biri olan Vizigotlar, Hispanya'ya ilerlemiştir. Vizigotlar Hispanya'da yönetimi ele geçirmek için önce Vandallarla sonra kendi aralarında mücadele etmişlerdir. Yazar Avrupa'nın bu dönemini "Barbarlar Çağı" olarak tanımlamaktadır. Menocal'ın anlatımına göre Avrupa'nın Müslüman hâkimiyeti öncesindeki döneminde Hispanya topraklarında mukim olan halktan güçlüler güçsüzlerin temel hak ve hürriyetlerini kendi anlayışlarına göre kısıtlamakta ve onları ezmektedirler.⁵¹

Avrupa'da vaziyet bu şekildeyken bir taraftan da Şam'da Emevî hânedânlığını katleden Abbâsîler 750 senesinde iktidara gelmiştir. Abbâsîlerin Emevîlere uyguladıkları katliamdan tek kurtulan kişi Abdurrahmân (ö. 172/788) isimli hanedan mensubu olmuştur. Abdurrahmân, 711 yılında Sûriyelilerin komuta ettikleri Berberîlerle birlikte Müslümanların Mağrib'e ve sonrasında Pireneler'e kadar götürdükleri sınırları takip ederek Kuzey'e, İspanya'ya gelerek hânedânı Kurtuba'ya taşımıştır. Müslümanlar, Fransa içlerinde Pireneler'in kuzeyine kadar ilerlemiştir. 732'de ilerleyişi durdurmak isteyen Franklar, Şarlman (ö.198/814) ve sonrasında gelen iktidar güçleri tarafından 758

⁵⁰ Menocal, *The Ornament of the World*, 28.

⁵¹ Menocal, *The Ornament of the World*, 32-34.

yılına kadar süren uzun mücadeleler ve kuşatmalar neticesinde Müslüman ordularını güneye doğru püskürtmüştür. İslam tarihinde, verilen büyük kayıp sebebiyle Balâtü'ş-Şühedâ olarak anılan savaş, Fransız tarihinde ve edebiyatında bir destan ve efsane olarak kaydedilmiştir.⁵² Menocal'ın buradaki anlatımına dair hem Müslümanlar ve hem de Hristiyanlar için nötr ifadeler kullandığını ya da menfi bir algı oluşturmadığını, tarafgirlik yapmadığını söylemek mümkündür. Bu konu üzerine yapılan Batılı çalışmalarda Müslümanlar için negatif bir algı oluşturulmak adına işgal, katletmek, sömürmek fiilleri kullanılırken diğer taraftan Hristiyanlar için ise fethetmek, almak, kazanmak gibi olumlu ibareler kullanılmaktadır. Menocal ise bahsedildiği üzere bu şekilde bir söyleme başvurmamıştır. Menocal istila etmek (invade), fethetmek (conquest), ele geçirmek (capture), almak (take), savaş (war) kavramlarını eserin genelinde hem Müslümanlar ve hem de Hristiyanlar için de kullanmıştır.

Menocal, Endülüs'te bir arada yaşama tecrübesi hakkındaki nazariyesini Abdurrahmân'ın İspanya'da, yeni adıyla Endülüs'te yerli halkı oluşturan Hristiyan, Yahudi ve Müslümanların birlikte yaşamasına zemin hazırladığını söylemiş, Vizigot dönemi Hispanyası ile Müslüman hâkimiyeti altındaki Endülüs'te çok unsurlu halkın vaziyeti arasındaki farkı okuyucuya sunmuştur.

Yazar Abdurrahmân'ın ülkeye sağladığı faydaları, bir inşa ve ihya hamlesi yaptığını anlatmıştır. Abdurrahmân Endülüs'te yeni bir yönetim kurmuş ve ekonomik ve kültürel gelişmelere öncülük etmiştir. İslam dünyasının en batı eyaletinin yeni emiri olmuş ve buranın yeni Emevî yurdu olduğunun bir emaresi olarak Rusâfa sarayını inşa ettirmiştir.⁵³

⁵² Menocal, *The Ornament of the World*, 58.

⁵³ Menocal, *The Ornament of the World*, 65.

Menocal Müslümanların İber Yarımadası'ndaki varlığını ve katkılarını kabul etmiştir. Bu minvalde, Endülüs'te emirlikten yaklaşık 200 yıl sonra halifeliğin ilan edilmesiyle bir zamanlar otoritelerin çatışması içinde karmaşa ve kargaşa hâlini yaşayan, Avrupa'nın sadece bir köşesi olmakla vasıflanan Hispanya'nın, Müslüman hâkimiyeti altına girmesiyle artık Avrupa'nın hakiki merkezi konumu hâline geldiğini dile getirmiştir. Müslümanlar bu süreçte bir yandan Sicilya'da da hâkimiyeti ele almışlardır.⁵⁴

Siyasi sınırlarla birlikte Endülüs'te halifenin tebaası da değişmiş, *Musta'rib* (*Mozarap*) olarak adlandırılan yeni bir grup ortaya çıkmıştır. Bu grup, Müslümanlarla yaşayan, Arap âdetlerini benimseyen fakat kendi inançlarını yaşamaya da devam eden Araplaşmış Hristiyanlardır. Yazar burada *Musta'rib* ve Yahudi yerel halkın Müslümanların kültürünü, bir cebre maruz kalmadan kendi arzuları ile benimsediklerinin üzerinde durmuştur.⁵⁵ Bunun yanında *Musta'rib*lerin ve Yahudilerin inançlarını muhafaza etmelerine de imkan tanımaları bir hoşgörü ortamının ve birlikte yaşamanın varlığını da göstermektedir.

Menocal Endülüs tarihinde Müslümanlar için yalnızca olumlu ya da olumsuz değil her iki resme de yer vermiştir. Misal olarak, halifelik döneminde sahip olunan zenginliğin halifelerde kibre ve aşırılığa yol açtığını söylemiştir. Bu etkisinin yanında, vezirinin de payının olduğu bir iç karışıklık yaşanmış ve sonucunda halifelik parçalanmıştır. Müellifin betimlemesiyle Kurtuba'nın *Versay*'ı olan *Medînetüzzehra*, bizzat Müslümanlarca yıkılmıştır. Hispanya'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesinde büyük rol oynayan Berberîler, bu kez tam tersi Endülüs'ün yıkılışında sahne almıştır. Halifeliğin, asayişî sağlamak üzere Endülüs'e getirdiği paralı Berberî askerler, siyasi ve ideolojik saiklerle büyük tahribâta yol açmıştır. Tek merkezden yönetilen devlet, her birinin farklı yöneticisinin olduğu şehir devletlerine tahavvül etmiştir. *Tâifeler* dönemi olarak

⁵⁴ Menocal, *The Ornament of the World*, 37.

⁵⁵ Menocal, *The Ornament of the World*, 70.

adlandırılan devirde, emirlik ve halifelik döneminde olduğu gibi, tâifeler de birbirleri arasında çatışmıştır.⁵⁶

Yazar tarih seyrinde Müslümanları anlatırken Hristiyanlara da yer vermiştir. Güneydeki Müslüman tâifeler birbirleri arasında çatışırken, ilerlemekte sebât eden Hristiyanların galip gelmesinin bir sonucu olarak kuzeydeki tâifeler, ele geçirilen Hristiyan şehirleriyle de çatışma içerisine girmiştir. Akitanyalılar ve Normanların da Hristiyanlara katıldığı Barbastro ve Sarakusta (Zaragoza) gibi önemli ve güçlü tâife kuşatmaları, diğer tâifelerin kuşatılmasına kapı aralamıştır. 1072 yılında Robert (ö.478/1085) ve Roger Guiscard (ö.495/1101) kardeşler, Müslüman Sicilya'nın başkenti Palermo'yu otuz dört yıl süren mücadelenin ardından ele geçirmiş ve bu tarihten itibaren Sicilya, Norman Krallığı'nın merkezi olmuştur. Buradaki anlatımda da görüldüğü üzere Hristiyanlar için Müslümanlara yaptığı gibi, galip gelmek, kuşatmak, ilerlemek ve ele geçirmek gibi aynı kavramlarla değerlendirme yapmıştır.⁵⁷

Menocal Müslümanların kendi içlerindeki mücadeleye eserde hayli yer vermiştir. Mamafih Hristiyanların birbirleriyle çekişmelerinden de bahsetmiştir. Kral 1. Ferdinand'ın (ö.458/1065) oğulları da Kastilya Krallığı için mücadele etmektedir. Kralın ölümü, krallığın ve aslında Endülüs'ün de kaderini belirleyen etkenlerden biri olmuştur. Zira Kral Ferdinand'ın krallığın büyük oğlu Sanço'ya (ö.465/1072) kalabilmesi adına prenslere krallıkları taksim ettiği bir vasiyeti vardır. Vasiyete göre Sanço Kastilya, Garcia (ö.483/1090) Galiçya ve Alfonso (ö.503/1109) da Leon Krallığına hükmedecektir. Ferdinand'ın taksimi bir sulh içerisinde gerçekleşmemiş bir rekabete dönüşmüştür. Menocal bu rekabeti Müslüman tâifelerin durumuna benzetmektedir. Bazen kendi içlerinde üçüncülerine karşı, bazense birbirlerine karşı Müslümanlarla ittifak kurup saldırmışlardır. Sanço ve Alfonso Garcia'ya karşı ittifak kurup galip gelmişlerdir. Fakat

⁵⁶ Menocal, *The Ornament of the World*, 45.

⁵⁷ Menocal, *The Ornament of the World*, 47.

sonra Sanço Alfonso'ya karşı yürümüş ve onu esir almıştır. Garcia gibi sürgüne gönderilen Alfonso bir zaman sonra serbest bırakılmıştır. Alfonso, Sevilla'daki Müslüman Abbadid taifesine sığınmıştır. Sanço ileriki yıllarda çıkan bir ayaklanmada ölmüştür. Alfonso ise, babasının vaktiyle iyi ilişkiler kurduğu Müslüman yönetimindeki Tuleytula (Toledo)'ya yönelmiştir. Burada yönetim parçalandığında, kargaşa ve savaş zamanında birlikte yaşamının keyfiyeti de resmedilmektedir. Savaş ve kargaşa zamanında beraberlik sağlanmış, ve birbirlerine iltica edebilmişlerdir. Hristiyanların bu tavrı aynı zamanda Müslümanların coğrafyadaki varlıkları, güç ve nüfuslarını tanıdıklarını ve kabullendiklerinin de bir göstergesidir.⁵⁸

Endülüs'te bir arada yaşama tecrübesi ve Müslümanların tarih sahnesinde aldıkları yerin önemini doğrular nitelikteki misal olarak yazar kaynaklarda 11. yüzyılda Kral Ferdinand'ın oğullarından daha fazla yer alan bir ismi zikretmiştir. Arapça efendi anlamına gelen seyyid, İspanyolca el-Cid lakabıyla anılan komutan Rodrigo Diaz (ö.493/1099). Adının her iki dilde de karşılığının olması da iki kültürün varlığını ortaya koymaktadır.⁵⁹

Müslümanların toplum inşa etme ve tevhid akidesini yayma mefkûrelerinin aksine yazar Hristiyan birliğinin faaliyetlerindeki temel amilin dinbir rekabet değil ideolojik temelli bir üstün gelme çıkışı olduğunu ileri sürmektedir. Rodrigo Diaz da böyle bir ortamda yaşamıştır. Tarafların ve taraftarların insicamsızlığının tabii bir hâl aldığı Endülüs'te, Rodrigo Diaz'ın hem Hristiyan ve hem de Müslüman hükümdarlar için savaşması da mümkün bir hadisedir ve esasen bir Hristiyan olduğu anlaşılan Rodrigo Diaz'ın yaptığı kahramanlıklar, Müslüman ve hasseten de Hristiyan yazarlarca takdirle

⁵⁸ Menocal, *The Ornament of the World*, 127-8.

⁵⁹ Menocal, *The Ornament of the World*, 45-46.

kayda alınmıştır. Yazarın değerlendirmesine göre Hristiyanların ve Müslümanların birbirleriyle dindaşlarına karşı müttefiklikleri de çoğu zaman sadakate dayanmaktadır.⁶⁰

Kral Ferdinand'ın oğullarından Sanço'nun ölümüyle birlikte en büyük rakibi ortadan kalkan Alfonso artık aynı zamanda Kastilya Kralı olmuş, böylece Kastilya ve Leon Krallıkları da birleşmiştir. Sanço'nun emrinde çalışan Rodrigo Diaz, Sanço'nun karşısında yer alan Kral Alfonso'nun hizmetinde çalışmaya başlamıştır.⁶¹

Alfonso'nun sığındığı Tuleytula (Toledo) hükümdarı el-Me'mun'un (ö.468/1075) öldürülmesi, Müslüman tâifeler arsındaki çatışmaları artıran hadise olmuştur. El-Memun'un torunlarından olan el-Kadir (ö.485/1092), Kral Alfonso'dan rakiplerine karşı yardım istemiştir. Kral 1. Ferdinand döneminde de benzer şekilde düşman tâifelere karşı korunmak adına haraç karşılığında yardım istenilmiştir Tuleytula (Toledo)'da bu kez taraflar değişmiş ve Kral Alfonso, bir sığınmacı olarak gittiği yerde sonraki on yıl boyunca bir korumacı olarak görev yapmıştır. Burada Hristiyanların Krallıklarının büyüdüğü ve birliklerinin güçlendiği vetirede Müslümanların rolleri de gözlemlenmektedir.⁶²

Müslümanlar için hayli önem arz eden Tuleytula (Toledo), 1085'te Hristiyanlar tarafından ele geçirilmiştir. Yazar objektif bir anlatımla ilerlerken burada fikrî temayülünü ortaya koyan Hristiyanlar için “yeniden fethetmek” ifadesini sarf etmiştir.⁶³ *Reconquista* kavramına karşılık gelen bu fiilde okuyucuya bir Hristiyan yurdu olan İspanya'nın Müslümanlardan geri alındığı anlatılmaktadır. Yazar fetih kelimesini Müslümanlar için de kullanmıştır, fakat “yeniden fetih” Hristiyanlara mahsus, onlardan taraf bir ifade olarak söylenmektedir ve tarihteki uygulamalar birbirinden farklı olmuştur. Müslümanların ele geçirmeleri ile Hristiyanların ele geçirmeleri birbirinden farklı

⁶⁰ Menocal, *The Ornament of the World*, 127.

⁶¹ Menocal, *The Ornament of the World*, 126-7.

⁶² Menocal, *The Ornament of the World*, 128-130.

⁶³ Menocal, *The Ornament of the World*, 128-130.

olmuştur. Hristiyanlar çoğu kere zorlayarak ve maddi ve fiziki anlamda işkencelerle, tahribatlarla toprakları almışlardır. Her iki grup için de aynı fiili kullanmak adil olmamakla birlikte Hristiyanların menfi faaliyetlerini örtmek ya da Müslümanların yaklaşımını Hristiyanlarınkine müsavî tutmak olacaktır.

Hristiyanlar Tuleytula (Toledo)'yı ele geçirirken zorluk çekmemişlerdir. Müslüman yönetici olan el-Kadir, tâifelerin kendisine karşı başkaldırıcı tutumlarının şiddetinin artmasından kaynaklı, yazarın ifadesiyle zayıf kuklası hâline geldiği, gittikçe güçlenen Kastilya ve Leon Kralı 6. Alfonso'ya şehirden çıkması ve Belensiye (Valencia)'ye sürgüne gönderilmesine yardım etmesi mukabilinde şehrin kontrolünü teklif etmiş ve bunun neticesinde şehir ele geçirilmiştir. Eski Vizigot başkenti, ardından Müslümanların ele geçirmesiyle Endülüs'ün önemli şehri ve tâkiben de tâife olan Tuleytula (Toledo), inşa edilen San Roman Kilisesiyle de artık Hristiyan Kastilya Krallığı'nın yeni başkenti olmuştur.⁶⁴

Hristiyanların hâkimiyette üstün geldikleri bundan sonraki dönemde, İspanyol idaresinde yaşayan Müslümanların, ya da yeni adlarıyla *Müdeccenlerin* ve tebaayı oluşturan diğer bir unsur olan Yahudilerin, şehri ele geçiren kral Alfonso döneminde olduğu gibi, bazı krallarca varlıklarını temdit etmelerine müsaade edilmiştir. Hem Müslüman otoriteler hem de Hristiyan otoriteler tarafından durum hoş karşılanmamışsa da 12. yüzyılın ortalarında Müdeccenler, kuzeyden gelen Hristiyan nüfusla birlikte yeni oluşan toplumun önemli bir parçası olmuşlardır.⁶⁵

Menocal eserinde Berberîlere dair müspet bir bakış sunmamaktadır. O'nun ifadelerine göre Berberîlerin ekserisi Arapların hepsini, kendilerine üstünlük taslayan, acımasız ve kaba yöneticiler olarak görmektedir. Keza Berberîler de Endülüs'te tahribata

⁶⁴ Menocal, *The Ornament of the World*, 123-130.

⁶⁵ Menocal, *The Ornament of the World*, 226.

yol açan unsurlardandır. Berberîlerin yıkımları sırf kendi dindaşları olan Müslüman Araplara karşı da olmamıştır.⁶⁶

Berberîlerin Endülüslüleri ile yakın akrabalık bağı vardır. Çoğu Endülüslü, 8. yüzyılda yarımadaya ilk yerleşen Berberîlerin torunlarıdır. Fakat buna rağmen köktendinci olan Berberî Müslümanlar ile, bilhassa da Cebelitarık Boğazı'nın karşısındaki Berberilerle, Endülüslüleri arasındaki ayrılıklar daha şiddetlidir. Berberîlerde başlangıçtan beri gelen bir kin söz konusudur ve hadiseler de bu doğrultuda cereyan etmiştir. Genel olarak Berberîlerin katı bir din anlayışına sahip olduklarını vurgulayan yazar onları “fanatikler” olarak tanımlamaktadır. Fanatiklik vasfı onların siyasi tavırlarında da müşahede edilmiştir. Kuzey Afrikalı Berberîler, Marakeş'in kontrolünü ele geçirip Murâbitlar adıyla bugünkü Fas'ta köktendinci bir siyasi yapıyla ortaya çıkmıştır. Murâbitlar, Hristiyan devletlerle diplomatik ilişkileri ve siyasi ve içtimai alanlarda Yahudileri desteklemeleri nedeniyle Endülüs Müslümanlarını zayıf görmüşlerdir.⁶⁷

Tâifeler birbirleriyle çatışmış, güç yetiremeyenler Hristiyanlarla işbirliği yapmış, bazıları da varlığını sürdürebilmek için diğer Müslüman oluşumlardan yardım almıştır. Bunlardan birisi de el-Mu'temid (ö.487/1094) adlı yöneticinin İşbiliye (Sevilla) merkezli yönettiği Abbâdîler adlı oluşumdur.⁶⁸ el-Mu'temid, Tuleytula (Toledo)'yu ele geçiren Alfonso'ya karşı Murâbitlardan askerî yardım istemiştir. Murâbitlar 1086'da Alfonso'yu yenmeyi başarmış, ancak, yazarın ifadesiyle, artık buranın yeni tiranları olmuşlardır.⁶⁹

Berberiler, destek amaçlı geldikleri Endülüs'te 1090 yılında, geride kalan tâifeleri kendi hoşgörüsüz ve kaba krallıklarına ilhâk etmişlerdir. Bu tarihten itibaren 150 yıl boyunca Murâbitlar tarafından hâkimiyet altına alınan Endülüs, bunun akabinde

⁶⁶ Menocal, *The Ornament of the World*, 18-19, 43.

⁶⁷ Menocal, *The Ornament of the World*, 48.

⁶⁸ Menocal, *The Ornament of the World*, 124-7, 131.

⁶⁹ Menocal, *The Ornament of the World*, 48.

Muvahhidler olarak adlandırılan ve Murâbitlardan daha fanatik diğer bir Kuzey Afrikalı Berberî Müslüman grup tarafından yönetilmiştir. Endülüs, artık siyasi anlamda hürriyetini tamamen kaybetmiştir.⁷⁰ Endülüs'te yalnızca Müslümanlar değil, Araplaşmış Yahudiler de Muvahhidlerin ciddi baskılarına maruz kalmışlardır. Öyle ki Araplaşmış Yahudiler Hristiyan bölgelere yerleşmeye başlamışlardır. Muvahhidler hâkimiyetleri boyunca kendilerine göre, hoşgörüsüz bir İslam anlayışıyla, baskıcı bir tutum sergilemişlerdir.⁷¹

Berberî kökenli bu oluşumlar, Endülüs'te siyaseti ve kültürü kendi İslam görüşlerine göre yeniden şekillendirmeye çalışmışlardır. Yazar Berberilerin anlayışsızlığının ve kabalığının bir benzerinin Pireneler'in kuzeyindeki Hristiyan cephesinde de görüldüğünü ifade etmektedir.⁷² Fakat daha evvel de bahsi geçtiği üzere Müslümanlar, özellikle de Berberîlerin aşırı tutumları ve oluşturdukları tahribat üzerinde durulurken Hristiyanların tarihlerinde de benzer hatta daha ağır tutumları olmasına rağmen bu kadar ele alınmamış, sathi bir şekilde değinilmiştir.

Yazarın ifadeleriyle tarumar olmuş bir vaziyette olan Endülüs, içerden darbe aldığı gibi Papa İnnocent'in başında bulunduğu Haçlı Seferleriyle dışarıdan da darbe almıştır. Menocal Haçlı seferlerinin sadece Müslümanlara karşı değil aynı zamanda mutaassıp Hristiyanlara karşı da düzenlendiğini belirtmiştir. Hristiyan topluluklar arasındaki mevcut iç karışıklığa, Haçlı seferleri de eklenmiştir. Haçlılar, kâfir olarak gördükleri Müslümanları ve kendilerince sapkın olarak kabul ettikleri, kilise inancını benimsemeyen Hristiyanları alt ederek evrensel bir hükümrancılık kurma amacı gütmektedir. Yazar, Haçlı Seferlerinin akislerinin, şiddeti az da olsa öncesinde olduğu gibi özellikle bundan sonraki tarihi süreçte, dünya ve özellikle İber Yarımadası'nın

⁷⁰ Menocal, *The Ornament of the World*, 48, 182.

⁷¹ Menocal, *The Ornament of the World*, 182, 184, 194

⁷² Menocal, *The Ornament of the World*, 243-4.

tarihinin mühim müessirlerinden olduğunu ifade etmektedir.⁷³ Birçok kuzeyli Hristiyan 1233'te kurulan Papalık Engizisyonundan ve müteakip toplumsal ve dinî zulümlerden kaçarak güneye, Aragon ve Kastilya'nın komşu bölgelerine iltica etmişlerdir.⁷⁴

Birbiriyle anlaşamayan Hristiyanlar, söz konusu Müslümanlardan hâkimiyeti ele almak olunca birbirleriyle ittifak kurmuşlardır. 1212'de Las Navas de Tolosa Muharebesi ile İspanya Hristiyanları Muvahhidlere karşı birleşmiş ve Muvahhidleri yenilgiye uğratmışlardır.⁷⁵

Muvahhidlerin yerini doldurmak üzere tâife benzeri rakip oluşumlar belirmiştir. Bu rakip oluşumlardan birinin lideri olan İbnu'l-Ahmer olarak bilinen Muhammed bin Yusuf bin Nasr (ö.14.yy), Kastilya kralı 3. Ferdinand (ö.649/1252) ile 1236 yılında bir antlaşma yapmıştır. Antlaşmaya göre, Gırnata İbnu'l-Ahmer ve halkının olacaktır, buna karşılık İbnu'l-Ahmer de Kral Ferdinand'ın Kurtuba (Cordoba)'yı almasına yardım edecektir. Neticede antlaşma gerçekleşmiştir; Gırnata'da Nasrî hükümdarlığı kurulurken en önemli şehirlerden olan Kurtuba da artık Hristiyanların eline geçmiştir.⁷⁶ Yazar Kurtuba'nın Kral Ferdinand tarafından zapt edilmesinin Hristiyan güçlerce değil de Müslümanların elinden oluşuna dikkat çekmektedir.⁷⁷

Kurtuba'nın ardından 1238'de Belensiye (Valensiya) ve 1248'de de İşbiliye (Sevilla)'nin Kral Ferdinand tarafından alınmasıyla Gırnata haricindeki Endülüs şehirleri tamamen Hristiyanların eline geçmiştir.⁷⁸ Yahudiler Ferdinand'a üzerinde İbranice, Latince ve Kastilyaca yazılı olan bir anahtar seti vermişlerdir. İşbiliye (Sevilla), gelecek olan diğer tüm hükümdarların evi olarak benimsediği Kastilya Krallığı'nın önemli bir şehri olmuştur.

⁷³ Menocal, *The Ornament of the World*, 50-51.

⁷⁴ Menocal, *The Ornament of the World*, 204.

⁷⁵ Menocal, *The Ornament of the World*, 51, 204, 244.

⁷⁶ Menocal, *The Ornament of the World*, 212.

⁷⁷ Menocal, *The Ornament of the World*, 185-6.

⁷⁸ Menocal, *The Ornament of the World*, 51.

Kastilya kralı 3. Ferdinand'ın ölümünün ardından Bilge lakabıyla anılan oğlu Alfonso, İşbiliye (Sevilla) başkentli krallığın başına geçmiştir. Kral Alfonso babası için başkentten katedraline çevrilen İşbiliye (Sevilla) Ulu Cami'de, krallığın kadim ve önemli dilleri olan Arapça, İbranice, Latince ve yeni kazandırılmaya çalışılan bir dil olan Kastilyacanın yan yana kazındığı yazıtın olduğu bir mezar inşa ettirmiştir. 15. yüzyıla kadar, yazarın tarifıyla “birinci sınıf bir dünya” olan dönem yıkılmıştır. Yazar burada Yahudilerin de yeni Hristiyan otoriteye olan olumlu yaklaşımından bahsetmiştir.⁷⁹

Müslüman Endülüs artık İspanya'nın bir köşesinde kalan Gırnata'daki Nasrîlerden ibarettir.⁸⁰ İbnu'l-Ahmer'in soyundan gelen Elhamrâ Sarayı'nın bânîleri Nasrîler, burada yaklaşık 250 sene süren bir kuşatmayla karşı karşıya kalmışlardır. Kuşatma atlatılmıştır fakat bu, bundan sonra gelecek olan şiddetli vukûâtın sadece habercisidir.⁸¹

Boabdil olarak bilinen son Nasrî hükümdar 21. Muhammed (ö.940/1533), hanedan sarayının anahtarını Kastilya kraliçesi İsaabel (ö.910/1504) ve Aragon kralı Ferdinand (ö.922/1516)'a kendi elleriyle teslim etmiştir. Anekdotlarda Boabdil'in pişmanlıkla şehri terk ettiği, ailesinin onun teslim olmayı tercih etmesini hicvettiği anlatılmaktadır. Yazar ise Boabdilin, oğlunun rehin tutulması da dahil aleyhine birçok durum olduğundan teslim olmasının kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir.⁸²

Eserde anlatıldığı üzere Müslüman hakimiyetindeki bir çok şehri Müslümanlar bizzat Hristiyanlara teslim etmişlerdir. Yazarın burada belirttiği diğer bir nokta bu teslimlerin bir antlaşma üzerine gerçekleştiğidir.

⁷⁹ Menocal, *The Ornament of the World*, 186.

⁸⁰ Menocal, *The Ornament of the World*, 212.

⁸¹ Menocal, *The Ornament of the World*, 184, 225.

⁸² Menocal, *The Ornament of the World*, 225.

Son Müslüman yönetimi olan Gırnata içinde Hristiyanlarla bir teslim antlaşması yapılmıştır. Antlaşmaya göre, Müslümanlar yeni Hristiyan şehrinde tam bir vatandaş olacaklar ve inançlarını herhangi bir müdahale olmadan özgürce yaşayacaklardır. Kral ve Kraliçe Yahudiler içinse sınır dışı eden kararnameyi imzalamışlardır.⁸³

Endülüs'ün tarihinde 1492, sıra sıra tahakkuk eden önemli gelişmeleri hâiz bir tarihtir. İspanya hükümdarları, 2 Ocak 1492'de yayınlanan papalık fermanıyla Katolik Krallar olarak anılmaya başlanmıştır. Yine bu tarihlerde, katolik hükümdarlar Boabdil ile imzalanan antlaşmayı da feshetmişlerdir.⁸⁴

Siyasi iniş çıkışların durmadığı topraklarda, her iki cephenin de ataları temel hak ve hürriyetlerin korunmasında bir şekilde müttehit olabilmişlerdi. Hristiyan topraklarında, zaman zaman karşı çıkışlar ve bununla birlikte ortaya çıkan buhranlar olsa da, Müslümanlar Müdeccen olarak Yahudilerle birlikte yüzlerce yıl Hristiyan yapının da önemli bir parçası olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir.⁸⁵ Fakat İsaabel ve Ferdinand atalarından farklı bir tutum takınmışlardır. Anahtar tesliminin ardından Endülüs'ün son köşesi Granada'daki binlerce Müslüman ve Yahudi, vaftiz olmaya ya da bölgeyi terk etmeye zorlanmıştır. Din değiştirmeye zorlanan Müslümanlar Morisko olarak adlandırılmıştır. Vaftiz olan Müslüman ve Yahudilerin eski dillerinin konuşulması, Arapça eserlerin okunması yasaklanmış ve kitaplar da yakılmıştır.⁸⁶

Gırnata'da 1492 teslim antlaşmasından henüz üç ay sonra 31 Mart'ta Yahudiler için Hristiyan İspanya'dan sürgün edilme fermanı imzalanmıştır. Yahudiler'in Seferad adını verdikleri yüzlerce yıllık topraklarından cebren çıkarılmalarından duydukları teessür eserlerinde de görülmektedir.⁸⁷

⁸³ Menocal, *The Ornament of the World*, 246.

⁸⁴ Menocal, *The Ornament of the World*, 247.

⁸⁵ Menocal, *The Ornament of the World*, 226.

⁸⁶ Menocal, *The Ornament of the World*, 227.

⁸⁷ Menocal, *The Ornament of the World*, 227-31.

Sürgün yerine din değiştirme yolunu seçen ya da en azından değiştirmiş gibi görünen Yahudiler de olmuştur. Vaftiz olan Yahudiler sürgüne zorlanmamışlar ve böylelikle kalmaya hak kazanmışlardır. Yeni Hristiyanlar, din değiştirmiş anlamında "Conversos" olarak ya da daha aşağılayıcı lakaplarla anılmışlardır.⁸⁸ Fakat tıpkı Müslümanlarla yaptıkları anlaşmanın çiğnenmesi gibi, yeni Hristiyanlar da niyetlerinin kötü olduğu gerekçesiyle zulme uğramışlardır. Bundan sonra şiddetinin günden güne arttığı uzun bir İspanyol engizisyonu dönemine girilmiştir.⁸⁹

2.3. *The Ornament of the World*'de Yönetim ve Dinî Hoşgörü

María Rosa Menocal eserinde Müslüman hâkimiyeti altındaki İspanya'da Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin, bir arada, temel hak ve hürriyetlerinin korunduğu bir düzen içerisinde yaşadıklarını ifade etmiştir. Müslümanlarla birlikte inşa edilmeye başlanan ve geliştirilen bir hoşgörü kültürünün varlığını kabul etmiştir.⁹⁰

Eserinin başlığında da yazarın bu kabulü yatmaktadır. "Dünyanın Süsü" ifadesi aslında Endülüs'te bir arada yaşama tecrübesinin kanıtı niteliğindedir. Üstelik modern bir betimleme olmayıp bizzat o dönemde, 10. yüzyılda yaşamış Hroswitha isimli Gandersheimli bir rahibenin tanımlamasıdır. Hroswitha bu sözleri sarf ettiğinde Endülüs'ü bizzat görmüş de değildir. Hikaye her detayıyla Endülüs'ün kimliği hakkında bilgi sunmaktadır. Halifenin en yakınında bulunan, ülke diplomasisinin yetkin ismi ve başvezir konumunda olan, Arapça ismiyle Rabi bin Zeyd olarak bilinen Elvira başpiskoposu, diplomatik bir seyahatle gittiği Almanya'da rahibe Hroswitha ile karşılaştığında ona Endülüs'ten bahsetmiştir. Hroswitha dinledikleri karşısında

⁸⁸ Menocal, *The Ornament of the World*, 229, 237.

⁸⁹ Menocal, *The Ornament of the World*, 247.

⁹⁰ Menocal, *The Ornament of the World*, 72.

Endülüs'ün maddi refahı ve entelektüel zenginliğinin dünya çapındaki kıymetini ifade sadedinde “Dünyanın Süsü” tasvirini yapmıştır.⁹¹

Elvira başpiskoposunun halifenin en yakınındaki isim olması, onunla birlikte çalıştığı muhtemel olan Yahudi cemaatinin üst düzey din adamı Hasday bin Şaprut'un da halifenin başvezirliğini yapması convivencia kavramının izahı niteliğindedir. Hasday bin Şaprut, Yahudi cemaatinin sadece Endülüs'te değil, ulaşabildiği diğer coğrafyalarda da temsilcisi ve dininin hizmetkârı olmuştur. Bu sırada halifenin baş veziri, ülkenin dışişleri bakanı ve aynı zamanda bir hekimdir. Endülüs'te gerçekleşen dünya kültür ve ilim mirasında son derece önem arzeden mevcut kaynakların başka dillere çevrilmesi faaliyeti de onun zamanında ve yönetiminde gerçekleşmiştir.⁹² Her iki din mensubunun da kendi dinlerinin ilerlemesi için çalışmalarının halife için engel teşkil etmemesi Endülüs'teki hoşgörü kültürünün yansımasıdır.

Menocal'e göre gayrimüslim unsurun sarayda üst mevkilerde görev alabilmeleri Endülüs'te son derece tabii olarak karşılanan bir hadisedir. Bu durum Müslüman ve gayrimüslim her iki taraf için de bir eman, kabul, sadakat ve samimiyetin göstergesidir. Halifenin, Hristiyan veya Yahudi farklı din mensubuna birinci dereceden üst ve önemli bir makam vermesi ve bu gayrimüslimlerin de halife için hizmette bulunması müşterek bir uyumun göstergesidir.

Menocal Endülüs'teki hoşgörü kültürünün temelini İslam'daki değiştirilemez sabit kaide olan zimmet akdinden geldiğini belirtmiştir. Arapça bir ifade olan zimmet, Müslümanlara egemenlikleri altında yaşayan zimmî olarak adlandırılan Hristiyan ve Yahudi Ehl-i kitabın korunmasını emretmektedir.

⁹¹ Menocal, *The Ornament of the World*, 23, 39, 78-89, 99, 273.

⁹² Menocal, *The Ornament of the World*, 78-89, 99-101, 131, 152-3.

İslam'ın kaidelerinin, diğere dinî ya da seküler her hukukta olduğu gibi uygulamalarında farklılık olabileceğini vurgulayan yazar, yanlış yorum ve tatbiklerin mevcudiyetinin Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerde de olabileceğini dile getirmektedir. Farklı yönden algılama ve uygulamalar herkes için mümkündür ve kaidenin aslından kaynaklanmayabilir. Menocal bu izahıyla aslında İslam için genellemeci görüşlere ve mensuplarının hatalarının dine izafe edildiğı karşıt görüşlere bir antitez sunmuştur.

Zimmet akdi, Menocal'e göre Müslüman hâkimiyetindeki İspanya'da ilk yöneticiler tarafından aslına uygun bir şekilde yorumlanmıştır. Müslümanlar akit gereğı gayrimüslimlerin yalnızca varlıklarını sürdürmelerine fırsat tanımakla kalmamış, dahası onları kendi içlerinde ve yeri geldiğinde gayrimüslimlere sergiledikleri yanlış tutumlardan dolayı Müslümanlara karşı da savunarak koruma altına almışlardır.⁹³ Bu koruma zimmîlerin temel ihtiyaçlarının yanında onların hayatın her alanındaki ilerleyişlerinin ve gelişmelerinin sağlanmasına da yöneliktir.

Menocal, Endülüs kültürünün gayrimüslim halk üzerindeki tesirinin gönüllülük neticesinde olduğunu belirtmiştir. Müslümanlar tarafından herhangi bir baskıya uğramadan yaşayan gayrimüslimler İslam'a geçmeseler de, dillerinde, sanatlarında, mimarîlerinde Endülüs tarzını işlemişler, dinî ya da politik önyargıyla yaklaşmamışlardır.

Tavâif-i Mülûk döneminde olduğu gibi Müslümanların kendi içlerinde çatışmada olmaları ve otoritelerinin bölünmesi de zimme hukukunun uygulanmasına halel getirmemiştir. Yazar eserinde bu görüşünü destekleyen somut bir örnek olarak Yahudi asıllı Arapça ismi İsmail ibn Nağrile olan Samuel ha-Nagid'i (ö.448/1056) gösterir. İbn Nağrile Gırnata emirliğince işe alınmış ve hatta vezirlik gibi üst düzey bir makama kadar yükseltilmiştir. Gayrimüslim tebaanın kendi dinî kimliğini koruması doğrultusundaki çalışmalarına müsaade edilmiş ve kendisi sonrasında Yahudi toplumunun ilk başkanı bile

⁹³ Menocal, *The Ornament of the World*, 27.

olmuştur. Bu örnekte Endülüs'te Müslüman bir emirin gayrimüslim bir vatandaşa karşı tutumu, diğer bir ifadeyle toplumun gayrimüslim bir ferdinin emirlikten sonra gelinebilecek en üst makamlara ulaşabildiği görülmektedir.⁹⁴ Bir gayrimüslim bir Müslümanın yanında olmakta beis görmemiştir. İbn Nağrile'nin uzun müddet görevini yapabilmesi her iki taraf için barış ve güven atmosferinin sağlandığı gerçeğini göstermektedir.

Hristiyan ilahiyatçı Peter Abelard, Yahudi cemaati lideri haham İbn Meymûn ve Müslüman fakih, filozof ve hekim İbn Rüşd gibi üç semavi dinin en meşhur ve en önemli isimlerinin yaşadığı tarih ve mekan yine Endülüs Müslüman hâkimiyetinin olduğu dönemdir. Bu dönemde adı geçen isimlerin varoluşlarını gerçekleştirebilmelerine fırsat tanınması, birbirleriyle iletişim ve etkileşim içinde olabilmeleri o dönemde o insanlarca tabii karşılanmıştır. Menocal, farklı unsurların bir aradalığını ferdleri ve kültürleri zenginleştirici bir hoşgörü kültürü olarak tanımlamıştır.⁹⁵

Müslümanların herhangi bir dahli olmadan, gayrimüslim halk kendi isteğiyle Müslümanların kültürlerini, dilini ve felsefelerini öğrenmişler ve bunu da herhangi bir karşı koyuş amacıyla değil, tamamen o kültüre ilgileri adına yapmışlardır. Endülüs topraklarındaki gayrimüslim halk, kendi dillerinin yanında Müslümanlarla tanıştıkları Arapçayı günlük hayatın yanında sanat ve bilimde de benimsemiş, bu dilde eserler ortaya koymuşlar ve Araplaşmaya başlamışlardır.⁹⁶ Dönemin Endülüslü Hristiyan aydını olan Paul Alvarus'un, Hristiyan gençlerini kendi dillerini unutarak Müslümanların dili ve kültürüne teveccüh göstermelerini kınayan yazısı da o dönemi tarif eden bir tablo sunmaktadır.⁹⁷

⁹⁴ Menocal, *The Ornament of the World*, 45, 98-108, 120, 123, 131, 147-8, 151, 219.

⁹⁵ Menocal, *The Ornament of the World*, 22, 275.

⁹⁶ Menocal, *The Ornament of the World*, 85.

⁹⁷ Menocal, *The Ornament of the World*, 67-70.

Menocal, Ehl-i kitap olarak kabul edilen Hristiyanlık ve Yahudilik semavi dinleri mensuplarının inançlarında serbest bırakıldıklarını, Ehl-i kitaptan olmayan paganlara/putperestlere acımasızca davranıldığını ve onlardan İslamiyete girmelerinin istendiğini iddia etmiştir.⁹⁸ Endülüs'te çoğunluğu oluşturan Hristiyan nüfus giderek azalmıştır. Bunun sebebi, Hristiyan halkın Müslümanlara, onların kültürüne, diline ve dinine olan merak ve muhabbetleri neticesinde İslam'ı seçmeleridir.⁹⁹

Menocal, gayrimüslim halkın Endülüs öncesi Vizigot ve Roma hâkimiyeti altındaki dönem ve Müslüman hâkimiyeti altındaki dönemi mukâyese etmiş; Roma-Vizigot döneminde kendilerini halktan üstün kabul eden din adamları, zenginler ve yöneticiler için bir statü kaybı olmuşsa da genel anlamda adil, korumacı ve insani açıdan eşitlikçi bir tavırla karşılaştıkları sonucuna varmıştır.¹⁰⁰

Menocal, Endülüs'teki farklı dinî ve etnik unsurları, uzun bir dönemi kapsayan Avrupa tarihi ve kültürünün mühim unsurları olarak değerlendirmektedir. Aksini iddia ederek hoşgörü kültürü ve bir arada yaşama fikrine karşıt olanların üç semavi din mensuplarının kendi içinde de her dönem mevcut olduğunu ve olacağını belirtmiştir. Modern dönemdeki karşıt fikirler ve çıkışlar yeni değildir. Endülüs'te de Müslümanlar Müslümanları, Hristiyanlar dindaşlarını ve Yahudiler de halklarını bu kültüre uyum sağlamaları nedeniyle dinlerine ihanet olarak görmüş, onları tenkit etmiş ve kınamışlardır.¹⁰¹

Neticede, Hispanya'ya ayak basan Müslümanlar, temel insani hak ve hürriyetlerden mahrum olan Hristiyan ve Yahudi halka geniş imkânlar sağlamış, gayrimüslim halk da sağlanan imkanları değerlendirmekten geri durmamıştır. Endülüs

⁹⁸ Menocal, *The Ornament of the World*, 72.

⁹⁹ Menocal, *The Ornament of the World*, 35.

¹⁰⁰ Menocal, *The Ornament of the World*, 33-34.

¹⁰¹ Menocal, *The Ornament of the World*, 273-80.

medeniyeti dünya çapında bir merkez konumunu alırken, bu unsurlar da medeniyeti oluşturan temel taşlar olmuştardır.

3. BÖLÜM

MARÍA ROSA MENOAL VE DARÍO FERNÁNDEZ-MORERA'DA ENDÜLÜS'TE BİR ARADA YAŞAMA ALGISI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

María Rosa Menocal ve Darío Fernández-Morera'nın eserleri incelendiğinde Endülüs'te birarada yaşama hakkında birtakım geniş çaplı değerlendirmelere yer verildiği görülmektedir. Örneğin, Menocal İslam'ı ve Peygamberini müsbet bir şekilde anlatmış, tevhid inancının tebliğinin ülkü olarak benimsendiğini dile getirmiştir. Yazara göre Müslümanların İspanya'yı ele geçirmeleri de bu saikle ve sulhen gerçekleşmiştir. Müslümanlar Endülüs'te müspet hareketler yapmış, her anlamda sağladıkları katkılarla coğrafyayı ve halkı kalkındırmışlardır.

Menocal'in anlatımında hem Müslümanlar ve hem de Hristiyanlar için menfi bir algı oluşturmadığını söylemek mümkündür. Bu konu üzerine yapılan Batılı çalışmalarda Müslümanlar için negatif bir algı oluşturulmak adına işgal, katletmek, sömürmek fiilleri kullanılırken diğer taraftan Hristiyanlar için ise fethetmek, almak, kazanmak gibi olumlu ibareler kullanılmaktadır. Menocal ise bahsedildiği üzere bu şekilde bir söyleme başvurmamıştır.

Menocal, eserinde Hristiyanlar için “yeniden fethetmek” ifadesini de kullanmıştır.¹⁰² *Reconquista* kavramına karşılık gelen bu ifadede okuyucuya bir Hristiyan yurdu olan İspanya'nın Müslümanlardan geri alındığı anlatılmaktadır. Yazar fetih kelimesini Müslümanlar için de kullanmıştır. İfadeye yaygın kullanımda olduğu için de yer vermiş olması mümkündür. Fakat tarihî gerçeklere aykırı bir anlam içermektedir. “Yeniden fetih” Hristiyanlara mahsus, onlardan taraf bir ifade olarak kullanılmaktadır ve tarihte Müslümanların ele geçirmeleri ile Hristiyanların bir yeri ve özelde de Endülüs'ü ele

¹⁰² Menocal, *The Ornament of the World*, 121.

geçirmeleri birbirinden farklı olmuştur. Hristiyanlar çoğu kere zorlayarak ve maddi ve fiziki anlamda işkencelerle, tahribatlarla toprakları almışlardır. Her iki grup için de aynı fiili kullanmak adil olmamakla birlikte Hristiyanların menfi faaliyetlerini örtmek ya da Müslümanların yaklaşımını Hristiyanlarıinkiyle müsavi tutmak olacaktır.

Menocal, Endülüste Müslümanlar ve gayri Müslimler arasında hoşgörünün mevcut olduğunu pek çok kez vurgulamıştır. Üstelik, bu hoşgörü ortamı sadece toplumsal alanla sınırlı olmayıp siyasi ve kültürel alanlarda da karşımıza çıkmaktadır. Fetihle beraber değişen ve gelişen nüfus yapısıyla Endülüs'te bir barış ortamının olduğunu, İslamiyeti seçerek din değiştiren ya da dinini değiştirmese bile Arapların âdetlerini benimseyen halkın hiçbir surette cebre, zorbalığa ve baskıya uğramadıklarını belirtmiştir. İçinde Müslümanların da bulunduğu gayrimüslim halk katı ve sert uygulamaları olan Murâbitlar ve Muvahhidler dönemi ve az sayıdaki isyan ve çıkışların haricinde bir hoşgörü içinde yaşamışlardır.

Menocal'in eserinde örneklerini verdiği gayrimüslim iki din adamının halifenin en yakınında ve ülke siyasetinde en önemli göreve getirilmeleri *convivencia* kavramının izahı niteliğindedir. Her iki din mensubunun da kendi dinlerinin ilerlemesi için çalışmalarının halife için engel teşkil etmemesi Endülüs'teki hoşgörü kültürünün yansımasıdır. Halifenin Hristiyan veya Yahudi farklı din mensubuna birinci dereceden üst ve önemli bir makam vermesi ve bu gayrimüslimlerin de halife için hizmette bulunması müşterek bir uyumun, her iki taraf için de bir eman, kabul, sadakat ve samimiyetin göstergesidir.

Menocal'in *convivencia* teriminin keyfiyetine dair verdiği diğer bir misal de Endülüs'ün son döneminde Gırnata Emirliği'nde çalışan İsmail ibn-i Nağrile'dir. Bu örnekte de yine Endülüs'te Müslüman bir emirin gayrimüslim bir vatandaşa karşı tutumu, diğer bir ifadeyle toplumun gayrimüslim bir ferdinin emirlikten sonra gelinebilecek en

üst makamlara ulaşabildiği görülmektedir. Bir gayrimüslim, bir Müslümanın yanında olmakta beis görmemiştir. İbn Nağrile'nin uzun müddet görevini yapabilmesi her iki taraf için de barış ve güven atmosferinin sağlandığı gerçeğini de göstermektedir.

Menocal, Müslüman hâkimiyeti altındaki Endülüs'te Yahudilerin soysal, kültürel, ilmî, siyasi ve dinî anlamda Vizigot dönemine ve Endülüs sonrası Katolik Hristiyan dönemine kıyasla refah içinde, kendi tarihlerinde de önemli bir aralığı yaşadıklarını belirtmiştir.

Endülüs'te İslam'ın ve İslam kültürünün yayılışı Menocal'in anlatımında siyasi ve askerî yönden ziyade kültür ve medeniyet marifetiyle tahakkuk etmiştir. Endülüs'te gayrimüslim halkın dinlerini değiştirerek İslamiyete geçmeleri, Müslümanların kültürü, dili ve dinine olan ilgileri neticesinde gerçekleşmiş, Müslümanlar tarafından herhangi bir zorlama ya da baskı görmemişlerdir. Menocal'in de ifade ettiği gibi, bu durum bizzat radikal Hristiyan halkın Müslümanların örf ve âdetlerini benimsemelerini kınamaları bu duruma gösterilebilecek müşahhas objektif bir misaldir. Cebren bir dayatma söz konusu olsa idi bu gayrimüslimler Müslüman yöneticileri ya da Müslümanları tenkit ederlerdi.

Yine yazarın sürekli vurgusunu yaptığı Arapça'nın gayrimüslim halk tarafından anadilleri olacak ve hatta bu dili edebiyatlarında, bilimlerinde kullanacak kadar hayatlarına nüfuz etmesi, Endülüs'ün Katolik Hristiyan krallıklarca Müslümanların elinden alınması sonrasında, yöneticilerin Müslüman kıyafetleri giymeye devam etmeleri, mimarilerinde Müslümanların nakışlarına yer vermeleri de zımmî halkın gönüllü ve istekli olması sonucu olabilecek bir hadisedir.

Menocal'e göre, Endülüs'te hoşgörü kültürü İslam'daki zimmet akdine dayanmaktadır. Müslümanlar zimmet akdi gereği Ehl-i kitabın temel hak ve hürriyetlerini koruma altına almışlardır. Yazar akdin ilk yöneticiler tarafından aslına uygun bir şekilde

yorumlandığını söyleyerek objektif bir yorum yapmıştır, zira bu uygulamanın her dönemde ve mükemmelen tatbik edildiğini söylemek tutarlı olmayacaktır.

Gayrimüslimler zimmet akdinin doğru bir şekilde tatbik edildiği dönemlerde, Müslümanlar tarafından maruz kaldıkları yanlış tutumlara karşı da koruma altına alınmışlardır.

Menocal, Endülüs tarihinde Müslümanlar için yalnızca olumlu ya da olumsuz değil her iki resme de yer vermiştir. Misal olarak, halifelik döneminde sahip olunan zenginliğin halifelerde kibre ve aşırılığa yol açtığını söylemiştir.

Mamafih Hristiyanlara yönelik de eleştiri getirmiş, Müslümanların toplum inşa etme ve tevhid akidesini yayma mefkûrelerinin aksine yazar Hristiyan birliğinin faaliyetlerindeki temel amilin dinî bir rekabet değil ideolojik temelli bir üstün gelme çıkışı olduğunu söylemiştir.

Menocal'ın anlatımında Endülüs'te gayrimüslimler Müslümanlara cizye vergisi ödemiş, otorite Hristiyanların eline geçince de Müslümanlar Hristiyan yöneticilere ödemişlerdir. Bu durum Endülüs'te hukukî bir düzenin varlığını, gayrimüslim unsurların toplumun bir parçası olarak görüldüğünü, Müslümanların Hristiyan otoriteye karşı çıkmayıp sorumluluklarını yerine getirdiklerini göstermektedir.

Görüldüğü üzere Menocal Endülüs'te bir arada yaşama algısının hoşgörü temelinde olduğunu savunurken Morera, Menocal'ın aksine bu algıyı, kendi dinî ve ideolojik bakış açısının etkisinde kalarak değerlendirmiştir. Örneğin, Morera eserinde özellikle cihat kavramı üzerinde durarak Müslüman ordularının Endülüs'ü ele geçirmekteki ana gayelerinin ganimet elde etmek ve dinî güdümlü bir işgal olan cihat etmek olduğunu ifade etmiş ve *convivencia* terimini de genel anlamda cihat kavramı üzerinden tartışmış, Endülüs'te bir arada yaşama tecrübesinin bir mitten ibaret olduğunu öne sürmüştür. Müslümanların fetih ve sonrasındaki davranışlarının temelinde dinin cihat emrinin

olduğunu dile getirmiş ve aslında projeksiyonu Endülüs'ten İslam'a, parçadan bütüne çevirmiştir.

Cihat kavramının manasının ise kılıç gücü kullanmak olduğunu, İslam'ın da Müslümanları kılıç gücüyle savaşa teşvik ettiğini savunmuştur. Morera savunusunu desteklemek adına da Kurân-ı Kerîm'den ayetler, kaynağından hadisler ve mezhep imamlarının eserlerinden görüşlerini seçmiş ve alıntılarını kendince yorumlamıştır. Bunun yanı sıra, Müslüman hâkimiyeti altındaki Endülüs'te temel inancın Mâlikî mezhebi esaslarına dayandığını söylemiş ve ardından da bu mezhebin önemli isimlerinden Allah yolunda cihada yani savaşmaya teşvik eden ayetleri ve hadisleri sıralamıştır. Morera burada da İslam, Müslüman ve mezhep kelimelerini aynı anlamlara gelecek şekilde kullanmıştır. Kutsal kitaplar, hususi olarak da Kur'ân-ı Kerîm, bir bütün olarak ele alınıp mütalaa edilmelidir, çünkü farklı hadiseler üzerine inmiş ayetlerden oluşmakta ve bu olaylar üzerinden öğütler vermektedir. Mamafih, aynı durumu anlatan ya da öğüt veren ayetler bir arada verilmemiş, geneline yayılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in ya da herhangi bir metnin yaklaşımı değerlendirilirken ve anlatmaya çalıştığı düşünceye, temel muhtevasına dair bir tahlil ve çıkarım yapılırken, yalnızca verilmek istenen düşünceyi tasdik edecek alıntılarının yapılması, eseri yansıtmayacaktır, dolayısıyla eksik ve hatalı olacaktır. Bu konuda yalnız belirli ifadelerden yola çıkarak, belirtilen düşüncenin yanında sunduğu diğer düşünceleri görmezden gelerek genelleme yapmak bizi doğru bir düşünceye yönlentmeyeceğinden ihtiyatlı olunmadığı hâlde yazarın düştüğü durum gerçekleşebilmektedir.

Buradan hareketle, yazarın seçtiği ayetlerin yanında, aslında Kur'ân-ı Kerîm'de savaştan daha çok yer alan ve teşvik edilen merhamet¹⁰³, affedici olma¹⁰⁴, kötülüğü

¹⁰³ Âl-i İmrân 3/159, el-İsrâ /24, Meryem /13, eş-Şuârâ 26/9, er-Rûm 30/21, Fetih 48/29, Hadîd 57/27, el-Beled /12-17, Yûnus /54.

¹⁰⁴ Âl-i İmrân 3/134,159, el-Â'râf 7/199, el-Bakara 2/178, el-Mâide 5/13, en-Nahl 16/199, en-Nisâ 4/149, en-Nûr 24/22, 33, eş-Şûrâ 42/40, 43.

iyilikle savma¹⁰⁵, adaletle davranma ve yardımlaşmanın¹⁰⁶ teşvik edildiği birçok ayet yer almaktadır. Müslümanlar, tarihte birçok örnekte görüldüğü gibi bir savaş hukukuyla hareket etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in bir savaş, kılıç kullanma ya da bir insanı öldürmeye yönelik bakış açısı "...Kim bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmıştır..." ayetinde net bir şekilde ifade edilmiştir.¹⁰⁷ Morera'nın seçtiği ayet ve hadislerde, "Allah için" ifadesi çok sık geçmektedir. Bu da Müslümanların fethinin temel dayanağının toprak kazanma ya da ganimet elde etme hırsından ibaret olmadığını göstermektedir.

Morera, cihatı olduğu gibi yorumlamak yerine bu konudaki tezini desteklemek adına eserinde sadece savaşa teşvik eden hadisleri paylaşmıştır. Ancak, büyük bir hadis külliyatı, yalnızca bu hadislerden ibaret değildir. İslam'ın, Kur'ân'ın hayatın her alanındaki düsturlarının temsilcisi ve tatbikçisi olan Hz. Peygamber'in hayatı incelendiğinde hâkim olan değerlerin merhamet, şefkat, affedicilik, adalet, zarafet ve letafet olduğu açık bir şekilde görülmektedir.¹⁰⁸

Morera'nın savunduğu temel düşünce de Müslümanların Endülüs'teki varlığından önce mevcut halkın Endülüs'e ait bir kimliği olduğu ve Müslümanların bu kimliğe olumlu bir katkı sunmadığıdır. Başlangıçta bu topraklara sonradan gelen Müslümanların İspanya'da bir düzen kurmadığını ve Vizigot İspanya'sını yok ettiklerini savunurken daha sonra sosyo-kültürel anlamda Vizigot İspanya'sının Müslümanların hâkimiyeti altında olduğu döneme çoğu kez denk hatta daha medeni olduğunu ifade ederek ilk iddiasına ters düşmüştür. Vizigotlar döneminde bir dinî baskının olmadığını,

¹⁰⁵ El-Fussilet 41/34.

¹⁰⁶ el-Â'râf 7/29, el-Bakara 2/219, 237, 267, el-En'am 6/115, 152, el-Hucurât 49/9, el-Mâide 5/8, 42, 106, el-Mümtehine /8, en-Nahl 16/90, en-Nisâ 4/58, 135, er-Rahmân 55/9, eş-Şûrâ 42/15, Yûnus 10/54.

¹⁰⁷ El-Mâide 5/32.

¹⁰⁸ Bknz. Muhyiddin en-Nevevî, Riyâzü's-Sâlihîn Metin ve Çeviri, çev. Bünyamin Erul, M. Emin Özafşar (İstanbul: 2020, Diyanet İşleri Başkanlığı), 1, 2, 3.

İspanya'ya Romalılara askerî yardımda bulunmak için girdiklerini, Müslümanların ise kılıç zoruyla işgal etmek suretiyle ve inançlarını zorla kabul ettirmek amacıyla İspanya'ya geldiklerini belirtmiştir. Morera, Vizigotların uygulamalarına bir örnek getirmemiş ve kaynak sunmamıştır. Kuru bir iddia olarak kalan bu ifadeler gerçeği de yansıtmamaktadır, çünkü Katolik olan halk Arian inancını benimseyen Vizigotlara kendi inançlarına geçmeleri üzere baskı yapmış ve başarılı olmuşlardır. Müslümanlar, gayrimüslimlerle yapılan antlaşmalarda ve yardımlarda görüldüğü üzere, İspanya topraklarına sulhen giriş yapmışlar, halka da dinî anlamda tahakküm etmemişlerdir. Sekiz asırlık bir süreçte gayrimüslim unsurların Endülüs'te dinlerini muhafaza ederek yaşamaları bunun göstergesidir. Yazar kilise ve sinagogların büyüklüklerinin camileri aşmaması kuralını bir kısıtlama olarak söylerken aslında bu ibadethanelerin var olduklarını kabul etmekte ve kendisiyle çelişkiye düşmektedir. Yine gayrimüslimlerden cizye vergisinin alındığını dile getirerek de bu unsurların varlıklarını sürdürdüklerini kabul etmiştir. Yine Müslümanlar gayrimüslim halka dinî baskı, görmezden gelme, aşağılama gibi menfi davranışlar sergilenmiş olsaydı hükümdardan sonra gelinebilecek en üst makama Yahudi ve Hristiyan din adamları getirilmezdi.

Yazar gayrimüslim halkın egemen kültüre boyun eğmek zorunda kaldıklarını ve Müslümanların dinini, dilini ve kültürlerini mecburen benimsediklerini söylemiştir. Fakat tarihî veriler hem Yahudi hem de Hristiyan dünyasının dinî ilimler, felsefe, mantık, tarih, coğrafya, botanik, tıp, eczacılık, astronomi, zooloji gibi her dalda mühim kabul edilen eserlerinin bu dönemde ortaya çıktığını göstermektedir. Endülüs'te özellikle Yahudiler tıp alanında yeni eserler yazmış, birçok yeni hastalığa tedavi bulmuş, eski tedavileri geliştirmiş, unutulmuş ilaç formüllerini yeniden ortaya çıkarmış, bitki biliminde kendilerini geliştirmişler, birçok yeni ilaç üretmişler ve sağladıkları başarılarıyla dünya çapında önde gelen tıp uzmanları haline gelmişlerdir. 8. yüzyılda yaşamış Yahya b. İshak el-

Endelüsî¹⁰⁹, Ebû İbrahim İshak b. Yaşuş (ö. 448/1057-58)¹¹⁰, Yusuf b. Ferrizuel (ö. 539/1145), İbn Biklariş (ö. 503/1110)¹¹¹, Musa b. Meymûn (ö. 600/1204)¹¹², Yusuf b. Yahya ibn Aknin¹¹³ (ö. 622/1226) kaynaklara göre Endülüs'te Müslüman hâkimiyeti altında yaşamış, eserler üretmiş meşhur Yahudi tabipler arasındadır. Yazarın iddiaları gerçek olsa idi bu isimler hem dinlerini muhafaza edip hem de bilim üretmezlerdi.

Gayrimüslimlerin bilim alanındaki katkıları çoğu zaman da hükümdarın maddi ve manevi destekleriyle gerçekleşmiştir. Sadece bu isimlerin varlığı, ortaya koydukları çalışmaları bile yazarın iddia ettiği gibi Müslümanların gayrimüslimleri ve özellikle de Yahudileri istihkar ettikleri, işkence ve baskıya maruz bıraktıkları iddiasını geçersiz kılmakta, ayrıca Endülüs'te bir arada yaşama tecrübesinin varlığı ve mahiyetini de ortaya koymaktadır. Adı geçen ve daha birçoklarının da olduğu gayrimüslim bilim, fikir, siyaset adamı çoğu çalışmasında da Müslümanlarla işbirliği hâlinde olmuşlardır.

Cihat kavramında olduğu gibi, Morera, eserde başlıkların altında ele aldığı her konu hakkında sıklıkla birbirinden farklı ve zıt alıntılara yer vermiş, bu alıntılarının ardından, çoğu kez ihtimal cümleleriyle, modern dönem sosyo-politik olay örnekleriyle fikrini ifade etmeye çalışmıştır. Yazar, zihinde karmaşıklık oluşturan ifadelerle okuyucuyu bir fikre yönlendirip, yönlendirdiği bu fikre okuyucunun da kani olması amacıyla tarihî kaynaklardan iddiasını doğrulamak adına seçmece alıntılar yapmıştır. Çoğu yerde, herhangi bir kaynak göstermeden tarihî olaylar vermiştir.¹¹⁴ Böylece yazar, eserinin başında da okuyucuya ifade ettiği gibi, tarihî gerçekleri benimsediği anlayış olan makyavelist yaklaşımla kendi fikrini empoze etmek üzere çarpıtarak aktarmıştır.

¹⁰⁹ İbn Ebû Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ* (Beyrut: Dar Maktabatü'l-Hayat), s.488.

¹¹⁰ İbn Said el-Endelüsî, *Tabakâtu'l-ümem* (Beyrut, 1912), s.216-217.

¹¹¹ İbn Ebû Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, s.501.

¹¹² Colette Sirat, *A History of Jewish Philosophy in the Middle Ages* (New York: Cambridge University Press, 1990), s.157.

¹¹³ Norman Roth, "Jews, Visigoths, and Muslims in Medieval Spain: Cooperation and Conflict", *Medieval Iberian Peninsula*, (ed.) Angus McKay, Rachel Arié, Leiden: Brill, 1994, s.283.

¹¹⁴ Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise*, 29-30.

Morera hem Müslüman hem de Hristiyanlar için fatih, savaşçı, işgalci ibarelerini kullanmıştır. Bu mefhumlara da tıpkı fetih, istila, işgal kavramlarına olduğu gibi terimlerin alt yapısını bilerek ve temkinle yaklaşılmalı ve öyle ele alınmalıdır. Bu kavramlar, Morera'nın da ifade ettiği gibi, İslamî ve Hristiyan literatürde farklılık göstermektedir. Terimler, her iki dinin bu mefhumlara yükledikleri anlamlar gözetilerek kullanılmalıdır.

Morera eserinde İslam ve Müslüman kavramlarını birbirinin yerine kullanmasının da bilinçli bir yaklaşım olduğu göze çarpar. Böylelikle okuyucunun zihninde, Müslümanların tutum ve davranışlarıyla İslam'ın bakış açısı ve prensipleri ayrılmamaktadır. Nasıl ki Hristiyanlık ya da Yahudilik öğretileri ve Hristiyan ve Yahudilerin hayatını yaşayışı, fikrî yapısı aynı şeyi ifade etmiyorsa aynı şey İslam ve Müslüman için de söz konusudur. Din, o dinin mensubunu anlayışı, kavrayışını, izin ve istek doğrultusunda madden ve manen şekillendirebilir fakat din mensubunun fikrî ve amelî tutum ve davranışları mensubu olduğu dinin tamamını, temel yapısını göstermez. Zaten İslam dini de, din mensubunun İslam'ı anlama ve yaşama seviyesine göre muamele etmekte, ne kadar çok tatbik edilmişse o derece üstünlük kazanacağını beyân etmiştir.¹¹⁵ Yani, din ve dinin mensubu, birbiriyle irtibatlı olmakla birlikte aynı kavramlar değildirler. Burada yazar, isteyerek ya da farkında olmadan kavramların zihinlerde eşitlenmesine yol açmıştır.

Morera, gayrimüslimlerden alınan vergi olan cizye uygulamasını ise gayrimüslimleri aşağılamak olarak nitelendirmiştir. Cizye, günümüz vergi sistemiyle benzer bir faydayı sağlamaktadır. Ödenen cizye ile Müslüman yöneticiler, gayrimüslim tebaanın canlarını, mallarını ve namuslarını emniyet altına almış, zimmî olarak adlandırılan bu halkın korunmasını tekeffül etmiştir. Yani, aşağılama değil, varlıklarını

¹¹⁵ el-Ahzâb 33/36, 70, el-Enbiyâ 21/72-73, el-Hucurât 49/13, Mâide 5/93, en-Nahl 16 /75-76, en-Nisâ 4/13-14, en-Nûr 24/52, es-Sebe 78/31-33.

ve değerlerini kabul ettikleri Hristiyan ve Yahudileri sahiplenme niyetinin bir göstergesidir. Cizye gerçeği, aslında gayrimüslim halkın İslam hâkimiyeti altındaki İspanya'da Müslüman yöneticilerin gayrimüslim halkın varlığını kabul ettiği, haklarını güvence altına aldığı, Morera'nın ifade ettiğinin aksine, yalnızca din değiştirmek ya da bölgeyi terk etmekle yüz yüze bırakılmadıkları, lehlerine olan vergiyi ödemeleri karşılığında yaşamlarını sürdürebildikleri gibi bir çok hakikati kanıtlamakta ve açığa çıkarmaktadır.

Morera'nın ifade ettiği gayrimüslim halkın, Müslümanlardan toplumsal ve kültürel anlamda önde olmamaları için kısıtlanmaları anlaşılabilir bir durumdur. Bu yalnızca Endülüs'e has bir durum da değildir; herhangi mikro bir topluluktan makro bir topluluğa kadar başa gelen kişinin, toplum üzerinde sözünün geçerliliğinin sağlanması ve toplumun nizam içinde şekil alabilmesi için her zamanda ve vaziyette gerekli bir kaidedir. Dinî yönetim şeklinin belirlendiği bir toplumda ise bu elzem bir durumdur çünkü diğer dinlerin de hâkimiyet kurması, üstün ve baskın gelmesi otoritenin sağlanamamasına ve kaosa sebep olacaktır.

Yazarın Hristiyan zimmîler için *mozarap* kelimesinin aşağılayıcı bir ifade olarak kullanıldığı iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü tarihî veriler bu zimmîlerin Müslümanlarca tıpkı Yahudiler gibi ehl-i zimme olarak kabul edildiklerini, her türlü haklarının güvence altına alındığını, benimsedikleri âdetleri kuzeydeki Hristiyan bölgelerine gittiklerinde dahi sürdürdüklerini göstermektedir. Hristiyan hâkimiyeti altında herhangi bir zorlama olmadan bu alışkanlıklarını sürdürüyor olmaları gönüllü olduklarının göstergesidir.

Endülüs'teki, ya da daha doğru bir ifadeyle, Müslüman hâkimiyetindeki halklar diğer halklardan farklı olarak cebre, temel hak ve hürriyetlerinden mahrumiyete maruz kalmamışlardır. Aslında Morera'nın ifadelerinden şu sonuç ortaya çıkmaktadır ki,

gayrimüslim halkın, Müslümanların önünde olmamaları için belli hususlara dikkat etmek, taşkınlık çıkarıp toplumun asayişini bozmamak, İslam inancına küfür ve hakarete bulunmamak kaydıyla, kilise de sinagog da inşa etmişler, kendi aralarında evlenmişler, kendi içlerinde inançlarının gerekliliklerini yerine getirmişlerdir. Müslümanların ve Yahudilerin 1492 ve sonrasında Katolik Hristiyan hâkimiyeti altındaki dönemlerinde olduğu gibi inançlarına dair herhangi bir emareyi taşımaları, dillerini konuşmaları, kültürlerini sürdürmeleri hâlinde işkencelere maruz kalmaları görülmemiş, aksine kendi dinlerini belli edecek kıyafetler giyebilmiş, kendi dillerini konuşmanın da ötesinde bu dilde sanat ve bilim üretebilmişlerdir.

Morera eserinde, Müslümanları baskı uygulayan, işgal eden, kısıtlayan rolünde, Hristiyan ve Yahudiler de Müslümanların bu fiillerine maruz kalanlar olarak yer vermiştir. Az yerde bahsedilen Müslümanların müsbet tutumlarının, Endülüs Müslüman kimliği olarak öne çıkarılamayacak tabii hadiseler olduğu belirtilmiştir. Eserde, nispeten kronoloji takip edilmiş fakat yapılan alıntılarla, tarihin dönemlerinin genel hatlarını çizmek, tarihî kaynaklarda verilen örneklerden bir teze ulaşmak değil de, başta belirtilen eserin yazılma hedefine muvafık gelebilecek ve bu fikri destekleyecek alıntılara yer verilmiştir.

Yazar olayları ve olguları yorumlarken, peş peşe birbirine zıt ifadelere yer vermiş, birçok yerde sunduğu olay örneklerinde kaynak gösterimi yapmamıştır. Morera'nın anlatımında birçok yerde kasıtlı olarak ya da olmayarak kavram karmaşası oluşturulduğu görülmektedir.

Morera'nın eserinin analizinde fark edilen diğer bir husus, İslam'ın prensiplerinin, Müslümanların fikirleri, davranışlarıyla bir tutulması yahut bu fikre götüren düşünce yollarının açılmasıdır. Müslümanların fikrî ya da amelî faaliyetlerini İslam'a atfetmek ve olduğundan farklı bir İslam algısı oluşturmak, hakikati kendi doğrularına göre

değiştirmek olacaktır. Yazarın yaklaşımının, etik ve ahlak kaidelerinin bir önem arz etmediği makyavelist düşünce­nin benimsenmesinin bir tezahürü olduğu kuvvetle muhtemeldir. Fakat şu bir gerçektir ki, karşıt düşünceye yapılan bu yönlendirmenin, karşıt fikirlerce de yapılması mümkündür. Bu durum, doğru, yanlış, iyi, kötü, hak, adalet, güç, ahlak, etik mefhumlarının cihanşümul vasıflarını kaybetmesine ve fikrî ve amelî kargaşaya sebebiyet verecektir. Bununla birlikte, hakikatin örtüldüğu fikirlerin de artık söylenemeyeceği düzensiz bir dünya düzeni husule gelecektir.

SONUÇ

Endülüs, 711 yılından 1492 senesine kadar Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin birlikte yaşadığı ve bir medeniyet inşa ettiği dönemdir. Convivencia olarak terimleşen Endülüs'te bu etnik ve dinî unsurların sekiz asırlık sürede, hoşgörü ve nizam içinde yaşadığı gerçeği ise tarihte ve modern dönemde bir grup Batılı oryantalist ve araştırmacı tarafından kabul edilmemiş ve Endülüs'te Müslümanların hâkimiyeti altındaki Endülüs'te gayrimüslim halkın bir çatışma içerisinde olduklarını iddia etmişlerdir. Tez çalışmasında, Endülüs'te bir arada yaşama tecrübesine karşı çıkararak bunun bir mitten ibaret olduğunu ileri süren Darío Fernández-Morera'nın *The Myth of the Andalusian Paradise* adlı eseri ve bu tecrübeyi kabul eden María Rosa Menocal'ın *The Ornament of the World* adlı eseri tartışma bağlamında incelenmiştir.

Her iki yazar da, Endülüs tarihine dair sahip oldukları bakış açısına göre Müslümanların İspanya'daki varlıkları öncesi ve sonrası, Müslümanların dininin, kültürünün, dilinin yayılışı, gayrimüslim tebaanın Endülüs'teki varlığının keyfiyeti, fetih ve cihat gibi kavramlarının nasıl bir anlam ifade ettiğini ele almışlardır.

Darío Fernández-Morera *The Myth of the Andalusian Paradise* adlı eserinde, Müslüman hâkimiyetindeki İspanya'da gayrimüslim halkın anlatılagelen ve kabul gören yaygın inancın aksine refah ve hoşgörü içinde yaşamadıklarını, bu inancın bir mit olduğunu ifade etmiştir. Eserine başlarken, görmezden gelinen gayrimüslim tebaanın esas hayatlarını, maruz kaldıkları baskı ve zorlukları anlatacağını, bu anlatımı da “amaca götüren her yol mübahtır” makyavelist düşüncesiyle gerçekleştireceğini belirtmiştir. Morera Müslümanların İspanya'yı kılıç zoruyla, kutsal savaş anlamında, dinî bir emir olan cihat uğruna ele geçirdiklerini iddia etmiştir. Yazar, sıklıkla fikrini doğrulaması adına seçmece alıntılarını paylaşmış ve bunları tezini doğrulayacak şekilde yorumlamaya çalışmıştır. Olayları ve olguları yorumlarken, peş peşe birbirine zıt ifadelerle yer vermiş,

birçok yerde sunduğu olay örneklerinde kaynak gösterimi yapmamıştır. Morera'nın anlatımında birçok yerde kasıtlı olarak ya da olmayarak kavram karmaşası oluşturulduğu görülmektedir.

Morera Endülüs özelinde İslam'a karşı sunduğu antitezlerini ispat uğruna tarihi gerçekleri çarpıtmaya çalışmış, eserinde kavramları da bu çabasına hizmet uğruna kullanmıştır. Sonuç olarak çoğu yerde kendi iddialarıyla ters düşmekten kaçınmamış ve tarihi gerçeklerle çelişkiye düşmüş, Endülüs'te bir arada yaşama tecrübesinin bir mit olduğu tezini savunmada başarısız olmuştur.

María Rosa Menocal *The Ornament of the World* adlı eserinde ise Endülüs'te Müslümanların, temel hak ve hürriyetlerini koruma altına aldıkları ve ehl-i zimme olarak adlandırdıkları gayrimüslim halkla, adından “Dünyanın Süsü” olarak bahsettirecek, sanatta, mimaride ve edebiyatta dünya çapında bir medeniyet inşa ettiklerini savunmuştur. Müslümanların toprak kazanma, ganimet elde etme ve tevhid inancını yayma gayesiyle İber Yarımadası'na kadar ilerlediklerini söylemiştir. Eserde, Müslümanların, Hristiyanların ve Yahudilerin sosyal hayatta bir arada yaşama örneklerine yer vermiştir. 1492 ve sonrasında Katolik Kralların Müslüman ve Yahudi halka zulmettiği ve onları sürgün ettiklerini kabul etmiştir. Bununla birlikte, gayrimüslim halkın ve Müslümanların da, özellikle halifeliğin yıkılmasının ardından sarsılan otoriteyle başa geçen Müslüman Berberî Murâbıtlar ve bir sonraki iktidar güç Muvahhidler döneminde katı uygulamalara maruz kaldıklarını ifade etmiştir. Özellikle Mülûku't-Tavâif döneminde hem Müslümanlar hem Hristiyanlar kendi içlerinde ve birbirlerine istikrar göstermeyen ittifak ve çatışmaların içerisinde olmuşlardır. Yazar, 1492 sürgününden sonra Katolik Krallıkların uzunca bir süre Endülüs Müslümanlarının dinî olan ya da olmayan bir takım örf ve âdetlerini devam ettirdiklerini, bunun öncesinde gayrimüslim halkın da bu kültürü benimsediklerini belirtmiştir. Menocal, fetih, işgal, ele geçirme kavramlarını 2Müslüman ve Hristiyanlar için de aynı şekilde kullanmıştır.

Menocal, Endülüs'te bir arada yaşama tecrübesini tarihin müspet ve menfi yönleriyle birlikte ele almış, sunduğu tarihî gerçekler tezine muvafık olmuştur. Tezinde kavramları büyük ölçüde objektif bir şekilde kullanmış, tarafsız bir tutumdan kaçınmış ve sonuç olarak da Endülüs'te bir arada yaşama tecrübesinin var olduğunu savunduğu tezinde başarılı olmuştur.

Sonuç olarak Morera İspanyol kimliğinde Endülüs Müslümanlarının varlığının medeniyete katkı sunmaktan ziyade zarar ve tahribata yol açtığı şeklinde menfi bir algıya sahipken Menocal ise Müslümanların İspanyol kimliğine müspet anlamda katkı sunduklarını kabul etmiştir. Yapılan değerlendirmelerden yola çıkarak yazılan hakikatler, ortaya koyulan fikirler ve teviller, yazarlarının vicdani yapısı, ahlak ve etik hassasiyet ayarına, yalnızca kendi inanç yapısına uygun bir müktesebatla ve tek disiplinli bir inceleme sonucu mu yoksa çok disiplinli ve geniş bir bakış açısıyla yapılan bir tahlil neticesinde mi olduğuna göre değişiklik arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Cumhur Ersin, (2016), **Endülüs'te Bir İlim ve Kültür Şehrinin Doğuşu: Gırnata Örneği**, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Apak, Adem, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017.
- Apak, Adem, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 3**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017.
- Atçeken, İsmail Hakkı, (2009), "İslam Tarihinde Birarada Yaşama Tecrübesi (Asr-ı Saâdet Ve Endülüs Örneği)," **İSTEM**, 14, 41-59.
- Ayrancı, İlhami, (2018), "W. Montgomery Watt'a Göre Endülüs İslam Medeniyetinin Batı Avrupa'ya Etkisi," **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 11, 529-542.
- Ballı, A., Gökçe A. F., (2021), "Yahudi Göçleri ve Yahudi Kimliğinin Oluşumu," **İletişim ve Diplomasi**, 5, 57-80.
- Beydilli, Kemal, "İspanya", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.23, s.162-170.
- Bolay, S. Hayri, **Endülüs'ten İspanya'ya**, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Budak, Muhammed Ali, (2016), "Batı Kaynaklarına Göre Endülüs Medeniyeti'nin Eğitim Ve Bazı Bilim Alanlarında Avrupa'ya Katkıları," **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 23, 165.
- Castro, Americo, **The Spainards: An Introduction to Their History**.
- Cole, Peter, **Selected Poems of Solomon Ibn Gabirol**, United States of America, Princeton University Press, 2001.
- Cole, Peter, **Selected Poems of Shmuel Ha-Nagid**, United States of America, Princeton University Press, 1996.

- Constable, Olivia Remie, **Medieval Iberia : Readings from Christian, Muslim and Jewish Sources**, United State of America, University of Pennsylvania Press, 1997.
- Curuk, Osman, (2018), “Birlikte Yaşama Tecrübesinin Endülüs Kültür ve Medeniyetine Katkıları,” **Birlikte Yaşama Ahlakı ve Kültürü**, 153-163.
- Dağ, M. M., Mücahit, M., (2021), “Endülüs’te Eğitim Öğretim Aşamaları ve Kurumları,” **Genç Mütefekkirler Dergisi**, 2:2, 404-457.
- Demirel, Abdülkadir, (2016), **II. Abdurrahman Dönemi Endülüs Siyasi Tarihi, Kültür Ve Medeniyeti**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Department of Spanish and Portuguese, Darío Fernández-Morera, <https://spanish-portuguese.northwestern.edu/people/faculty/emeritus-faculty/fernandez-morera-dario.html>, (Erişim Tarihi: 19.06.2025).
- Dodds, Jerrilynn Denise, **Architecture and Ideology in Early Medieval Spain**, United States of America, The Pennsylvania State University Press, 1990.
- Ergüven, Şahabettin, (2009), “Ana Hatlarıyla XI. Yüzyılda Endülüs’te Sosyal Hayat,” **İSTEM**, 14, 145-153.
- Ergüven, Şahabettin, (2010), “X. ve XI. Yüzyıllarda Endülüs’ün İlmî Ve Edebî Panoramasına Genel Bir Bakış,” **İSTEM**, 15, 19-27.
- Fletcher, Richard, **Moorish Spain**, United States of America, University of California Press, 1992.
- Fletcher, Richard, **The Quest for El Cid**, United States of America, Oxford University Press, 1991.
- Gerber, Jane S., **The Jews of Spain: A History of the Sephardic Experience**, New York, Free Press, 1994.

- Grayzel, Solomon, **A History of the Jews, from the Babylonian Exile to the End of World War II.**, United State of America, Jewish Publication Society of America, 1947.
- Hourani, Albert, **A History of the Arab Peoples**, Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, 2002.
- Hourani, George F., (2000), “Endülüste Akli Bilimlerin İlk Gelişimi,” trans. Mehmet Özdemir, **Dini Araştırmalar** 2:6, 209-211.
- İbn ‘Abdu’l-Mun‘im el-Himyerî, **Kitâbu’l-Ravdi’l-Mi’târ**, Beyrut, 1988.
- İbn Bessâm el-Şantarînî, “*ez-Zahîre fî Mehâsin Ehl-i Cezîre*,” thk. İhsân ‘Abbâs, Beyrut, 1997.
- İbn Beşküval, **Kitâbu’s-Sıla**, I-II, thk. İzzet Attar, Kahire, Dâru’l-Mısriyye, 1966.
- İbn Ebî Usaybî’a, ‘**Uyûnü’l-enbâ’ fî tabakâti’l-etubbâ: Fî etubbâ-i İfrikiyye ve’l-Endülüs**, Cezayir, Mektebetü Ferâris, 1958.
- İbn Hayyan, **el-Muktebes fî ahhâri beledi’l-Endülüs**, thk. Abdurrahman Ali Hâcî, Beyrut, Dârü’s-sekâfe, 1965.
- İbn Saîd el-Endelusî, **Kitâbü’t-Târîf bi tabakâtü’l-Umem**, Beyrut, 1912.
- İbn Saîd al-Mağribî, **el-Mağrib fî Hula’l-Mağrib**, Kahire, Dârü’l-Maarif, 1978.
- İlhan, Sinan, (2006), **Fetihten Murâbitlar Dönemine Kadar (711-1091) Endülüs Sosyal Hayatında Yahudiler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İlhan, Sinan, (2010), “İspanya’da Yahudi Varlığının Menşei”, **İSTEM**, 15, 9-17.
- İmaduddin, S. Muhammed, **Endülüs Siyasi Tarihi**, çev.Yusuf Yazar. Ankara, Rehber Yayınları, 1990.
- Jayyusi, Salma Khadra, **The Legacy of Muslim Spain**, Netherlands, Brill, 1992.
- Kennedy, Hugh, **Muslim Spain and Portugal: A Poitical History of al-Andalus**, Londra, Routledge, 2014.

- Çağrııcı M., Dönmez İ. K., Gümüş S., Karaman H., **Kur'ân Yolu Meâli**, İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2023.
- Lewis, Bernard, **The Jews of Islam**, London, Routledge, 2008.
- Marcus, Jacob Rader, **The Jew in the Medieval World: A Source Book, 315-1791**, New York, Hebrew Union College Press, 1999.
- Menocal, María Rosa, **The Ornament of the World**, New York, Hachette Book Group, 2002.
- Menocal, María Rosa
<https://mariarosamenocal.com/index.html>, (Erişim Tarihi: 1.11.2024).
- Meyerson, Mark D., **Christians, Muslims, and Jews in Medieval and Early Modern Spain: Interaction and Cultural Change**, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2000.
- Morera, Darío-Fernández, **The Myth of the Andalusian Paradise**, Wilmington Delaware, ISI Books, 2016.
- Muhyiddin en-Nevevî, **Riyâzü's-Sâlihîn Metin ve Çeviri**, çev.Bünyamin Erul, M. Emin Özafşar. İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020, 1-3.
- O'Callaghan, Joseph F., **A History of Medieval Spain**, United States, Cornell University Press, 1983.
- Özdemir, Mehmet, (2015), "Convivencia Efsane Mi, Gerçek Mi?", **Sabah Ülkesi Dergisi**, 42, 54-57.
- Özdemir, Mehmet, (1998), "Endülüs'te Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine Bazı Mülâhazalar", **İslam ve Demokrasi Kutlu Doğum Sempozyumu**, Ankara.
- Özdemir, Mehmet, (1989), **Endülüs'de Müvelledûn Hareketleri (180-320/796-932)**, Basılmamış Doktora Tezi, dan. Mustafa Fayda, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Özdemir, Mehmet, (2004), “Endülüs Tecrübesinde Şiddet,” **Dini Araştırmalar**, 7:20, 141-161.
- Özdemir, Mehmet, (1997), “Endülüs’ün Yıkılış Sürecinde Öne Çıkan Bazı Hususlar,” **AÜİFD**, 36:1, 233-257.
- Özdemir, Mehmet, (1992), “Gayr-ı Müslimlerin Dini Hayatı Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs’teki Uygulamaları,” **AÜİFD**, 33:1, 203-238.
- Özdemir, M., (1998), “Haçlı Savaşlarının Endülüs’te Bir arada Yaşama Tecrübesi Üzerine Menfi Tesirleri”, **Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri**, İstanbul, 73-98.
- Özdemir, Mehmet, (1996), “İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası (I)”, **AÜİFD** 35:1, 243-284.
- Özdemir, Mehmet, (1995), “Müvelledün’un Endülüs Emevileri Döneminde Kültürel Hayattaki Yeri,” **AÜİFD**, 34:1, 175-208.
- Özdemir, Mehmet, **Endülüs**, Ankara, İSAM Yayınları, 2019.
- Özdemir, Mehmet, **Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyeti**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Özdemir, Mehmet, **Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Özdemir, Mehmet, “Endülüs”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.11, s.211-225.
- Özdemir, Mehmet, “Moriskolar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.30, s.286-289
- Özdemir, Mehmet, “Muvahhidler”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.31, s.410-412.
- Özdemir, Mehmet, “Müvelledün”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.32, s.228-229.
- Özdemir, Mehmet, “Müdeccenler”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.31, s.463-465.
- Palencia, á González, (2009), “İspanya’da Gayr-ı Müslimlerin Endülüs İslam Kültürüne Katkıları,” trans. M. Faruk Toprak, **İSTEM**, 14, 377-382.

- Ruggles, D. Fairchild, **Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain**, United States of America, The Pennsylvania State University Press, 2000.
- Reilly, Bernard F., **The Medieval Spain**, United Kingdom, Cambridge University Press, 2003.
- Roth, Norman, **Medieval Iberian Peninsula “Jews, Visigoths, and Muslims in Medieval Spain: Cooperation and Conflict,”** Angus MacKay, Rachel Arié (thk.). Netherland, Brill, 1994.
- Scheindlin, Raymond P., **The Gazelle**, United States of America, Oxford University Press, 1999.
- Stroumsa, Sarah, **Andalus and Sefarad: On Philosophy and Its History in Islamic Spain**, United State of America, Princeton University Press, 2019.
- Şanal, Enes, (2018), **Convivencia: Endülüs'te Bir Arada Yaşama Kültürü**, Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir.
- Şanal, Enes, (2019), “Endülüs Gayrimüslimlerinin Siyasi ve Sosyokültürel Faaliyetleri”, **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, 2:2, 196-213.
- Şeyban, Lütfi, (2006), “Hıristiyan İşgalinde Endülüs Şehirleri,” **Eskiyeşi**, 1 , 22-31.
- Şeyban, Lütfi, **Mudejares & Sefarades**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2007.
- Wilson, Kathrina, **Hrotsvit of Gandersheim: A Florilegium of her Works (Library of Medieval Women)**, Great Britain, Athenaem Press, 2000.
- Yıldız, Şevket, (2009), “Endülüs Bilim Hayatında Yahudiler,” **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 18:1, 509-528.
- Yıldız, Şevket, (2009), “Endülüs Yahudileri Ve İslam Kültür Ve Biliminin Avrupa'ya Geçişinde Oynadıkları Rol,” **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 14, 51-68.
- Yiğit, İsmail, “Murâbitlar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.31, s.152-155.

ÖZET

Müslümanların İspanya'daki varlıklarını kapsayan 711-1492 yılları arasında Hristiyan ve Yahudiler, müştereken bir arada yaşamıştır. Gayrimüslim tebaa, zimme denilen hukuk icabı Müslümanların koruması altında olmuştur. Zimmî halk, sosyal ve dinî temel hak ve özgürlüklerini, 1492 Katolik Hristiyan işgaline kadar koruyarak, hoşgörü altında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu düşünce, bir grup Batılı oryantalist tarafından kabul görmüş ve birlikte yaşama anlamına gelen *convivencia* terimiyle tavsif edilmiştir. Bir grup Batılı oryantalist yazar ise, bir arada yaşamının bir mit olduğunu öne sürmüştür.

Tez çalışmasında, *convivencia* fikrini kabul etmeyip bir mitten ibaret olduğunu savunanlar arasında yer alan Darío Fernández-Morera'nın *The Myth of the Andalusian Paradise* adlı eseri ve bu tecrübeyi kabul edenler arasında olan María Rosa Menocal'in *The Ornament of the World* adlı eseri incelenmiştir.

Giriş, Birinci Bölüm, İkinci Bölüm ve Üçüncü Bölümden oluşan çalışmada, Giriş bölümünde, çalışmanın amacı ve konusu ele alınmıştır. Darío Fernández-Morera'nın *The Myth of the Andalusian Paradise* adlı eserinin incelendiği Birinci Bölümde, birinci alt başlıkta yazarın hayatı ve eserlerine yer verilmiş, ikinci alt başlıkta ise yazarın adı geçen eserinde Endülüs Medeniyetinde bir arada yaşama tecrübesine bakışı değerlendirilmiştir. María Rosa Menocal'in *The Ornament of the World* adlı eserinin incelendiği İkinci Bölümde, birinci alt başlıkta yazarın hayatı ve eserlerine dair bilgi verilmiş, ikinci alt başlıkta ise eserde Endülüs Medeniyetinde bir arada yaşama tecrübesine yazarın bakışı tahlil edilmiştir. Çalışmanın Üçüncü Bölümünde ise, adı geçen eserlerinden yola çıkarak yazarların fikirleri ve teknikleri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Mit, Convivencia, Zimmî, Hoşgörü, Gayrimüslim.

ABSTRACT

Between 711 and 1492, encompassing the period of Muslim presence in Spain, Christians and Jews lived together. Non-Muslims were legally protected by Muslims under the protection of the dhimma. The dhimmī population maintained their fundamental social and religious rights and freedoms until the Catholic Christian invasion of 1492, and continued to live with Muslim tolerance. This idea was adopted by a group of Western Orientalists and characterized by the term "convivencia," meaning living together. A group of Western Orientalist writers, however, argued that convivencia was a myth.

In this thesis, the work of Darío Fernández-Morera, who is among those who argue that this idea is a myth, titled *The Myth of the Andalusian Paradise*, and the work of María Rosa Menocal, who is among those who accept the idea of convivencia, titled *The Ornament of the World*, were examined.

The work, which consists of an Introduction, Chapter One, Chapter Two, and Chapter Three, addresses the purpose of thesis and subject matter in the Introduction part. In the First Chapter, which examines Darío Fernández-Morera's *The Myth of the Andalusian Paradise*, examines the author's life and works under the first subheading, while in the second subheading evaluates the author's perspective on the experience of coexistence in Andalusian civilization in the aforementioned work. In the Second Chapter, which examines María Rosa Menocal's *The Ornament of the World*, examines the author's life and works under the first subheading, while in the second subheading analyzes the author's perspective on the experience of coexistence in Andalusian civilization. In the Third Chapter analyzes the authors' ideas and techniques based on these works.

Key Words: al-Andalus, Myth, Convivencia, Dhimmī, Tolerance, Non-Muslim.